

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology
ISSN: 2147-8171
Cilt / Volume: 7 • Sayı / Issue: 13 • Sayfa / Pages: 41-82

Bir Tefsir-Antropoloji Polemiği: İnsanoğlunun Uygarlık Serüveni *A Polemic of Tafsîr-Anthropology: The Venture of Civilization for Mankind*

Doç. Dr. Ferruh KAHRAMAN

Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Dokuz Eylül Uni., Faculty of Divinity, Department of Arabic Language and Rhetoric, İzmir, Turkey.
ferruhkahraman@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-5104-8325

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 06 Mart / March 2020
Kabul Tarihi / Accepted : 10 Haziran / June 2020
Yayın Tarihi / Published : 15 Eylül / September 2020

Atıf Bilgisi / Cite as: Kahraman, Ferruh. "Bir Tefsir-Antropoloji Polemiği: İnsanoğlunun Uygarlık Serüveni", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (Eylül 2020), 41-82.
<http://doi.org/10.5281/zenodo.4021437>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği yazar tarafından beyan olunur. / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Copyright © Published by

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

Bir Tefsir-Antropoloji Polemiği: İnsanoğlunun Uygarlık Serüveni

Öz ▶ Antropolojiye göre insanlar milyonlarca yıl avcı-toplayıcı olarak yaşamıştır. İnsanların bitkileri ıslah etmesi, hayvanları evcilleştirmesi ile yerleşik hayata geçmesi son on-on beş bin yıllık dönem içerisinde gerçekleşmiştir. Ancak Kur'ân'a bakıldığında ise ilk insanlardan beri kurban kesildiği bildirilir. Bu durum bize hayvan evcilleştirme işinin ilk insanlara kadar dayandığını gösterir. Yine tarihin ilk dönemlerinde Hz. Nûh gemi yapmıştır. Hz. Hûd ve Sâlih peygamberler döneminde tarım ve hayvancılıkla uğraşmış, evler, saraylar yapılmıştır. Makalede ilk insan ve eşi hakkında bazı bilgiler verildikten sonra Hz. Âdem'in oğullarının kurbanı ve mahiyeti üzerinde durulmuştur. Akabinde Kur'ân'a göre ilk dönem insanların sadece avcı-toplayıcı olmadıkları tespit edilmiştir. Antropolojide yer alan yerleşik hayata geçiş, bitkilerin ıslahı ve hayvanların evcilleştirilmesi hakkındaki varsayımlar ile Kur'ân'daki açıklamalar birbiriyle örtüşmemektedir. Antropoloji, insanın milyonlarca yıl ilkel olarak yaşadığını söylerken Kur'ân, insanlığın din, medeniyet ve peygamberlikle başladığını ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Antropoloji, İnsan, Kurban, Medeniyet.

A Polemic of Tafsir-Anthropology: The Venture of Civilization for Mankind

Abstract ▶ According to anthropology, humans have lived for millions of years as hunter-gatherers. Human domestication of plants and animals and the transition to sedentary life has taken place in the last ten-fifteen thousand years. However, when the Qur'ân is looked at, it is reported that sacrifices have been made since the first people. It shows us that animal domestication was provided by the first humans. Again, in early history, Noah built a ship. During the time period of the Prophets Hoad and Şâleḥ, agriculture and livestock were engaged, houses and palaces were built. After giving some information about the first man and his wife in the article, the sacrifice and the nature of the Sons of Adam are discussed. Then according to the Qur'ân, it was determined that the people of the first period were not just hunter-gatherers. The assumptions about the transition to settled life in anthropology, the domestication of plants and animals, and the explanations in the Qur'ân do not coincide. The Qur'ân states that humanity began with religion, civilization and prophethood, while anthropology says that man lived for millions of years as a primitive.

Keywords: Tafsir, Anthropology, Human, Sacrifices, Civilization.

Özet

İnsan, insanın yaratılışı, bitkilerin ıslahı ve hayvanların evcilleştirilmesi, sosyoloji, tarih, antropoloji ve kültür tarihi gibi sosyal bilimlerde sıkça araştırılan konular arasındadır. Bitkilerin ıslahı ve hayvanların evcilleştirilmesi, özellikle tarih, antropoloji ve sosyoloji açısından çok önemlidir. Bazı araştırmacılara göre bitkilerin ıslahı ve hayvanların evcilleştirilmesi, insanlık tarihinin en önemli devrimidir. Aynı zamanda bu kültürel etkinlikler, insanların sadece bir yere yerleşip topluluk oluşturması anlamına da gelmemektedir. Özellikle bitkilerin ıslahı ile uygarlık arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Dünyanın pek çok dilinde bitkilerin ıslahı ile kent, medeniyet ve yerleşme kelimeleri arasında yakın bir bağlantı vardır. Türkçe uygarlık kelimesi ilk yerleşik hayata geçen Uygurlardan gelmektedir. Yine Türkçede Arapça asıllı medeniyet kelimesi, şehir anlamına gelen medine kelimesinden türetilmiştir. Zira bitkilerin ıslahı ve hayvanların evcilleştirilmesi geniş çaplı toplulukların oluşmasına ve daha komplike ilişkilerin teşekkülüne imkan sağlamıştır. Topluluk oluşturan ve komplike ilişkilere giren insanlar da kentleri kurmuşlardır.

Tefsir ilmi ile antropoloji, insan, insanın yaratılışı, bitkilerin ıslahı, hayvanların evcilleştirilmesi, yerleşme ve medenileşme konularında farklı görüşe sahiptir. Bu iki ilmin mezkûr konularda farklı görüşlere sahip olması özellikle paradigmalarından kaynaklanmaktadır. Zira ilim dalları arasında paradigmanın farklı olması ontolojik, epistemolojik ve metodolojik farklılıkları da beraberinde getirmektedir. Kısaca ifade edilmesi gerekirse antropologlarla müfessirlerin insan, insanın yaratılışı, bitkileri ıslahı ve hayvanları evcilleştirilmesi konusunda farklı sonuçlara ulaşmalarının en önemli sebebi, farklı bir bilimsel paradigmaya sahip olmaları ve farklı bilimsel verileri kullanarak farklı bir yöntemle yol almalarıdır.

Bu çalışma, başta tefsir olmak üzere İslâm literatüründe yer alan ilk insan ve ilk insanların medeni seviyesini incelemektedir. Günümüz toplumu insanın yaratılışı, insanlık tarihi ve medeniyetin gelişmesi konularında bir ikilem yaşamaktadır. Modern ve çağdaş bilime ait eserlere bakıldığında insanın yaratılışı, insanlık tarihi ve medeniyetin gelişmesi sadece akıl ve ampirik

verilerle açıklanmakta; dinî veriler ise ya görmezden gelinmekte ya da bilim insanları bu verilerden bihaber çalışma yapmaktadır. Benzer durum islâm alandaki çalışmalar için de geçerlidir. Günümüz din alanı araştırmacıları, genellikle dinî verileri kullanmakta modern ve çağdaş bilime ait eserlere yeterince müracaat etmemekte ya da bu alandan bihaber çalışma yapmaktadır. Böylece insanın yaratılışı, insanlık, insanlık tarihi ve medeniyetin gelişmesi konularına ilgi duyan meraklılar büyük bir ikilem içerisinde kalmaktadır.

Makale, medeniyetin başlangıcı konusunda dinî bilgi ile pozitif bilgi çelişkisi yaşayan insanlara faydalı olmayı amaçlamıştır. İnanan bir insan için söylemek gerekirse antropolojik bilgiler sadece bir takım belge ve bulgulara dayanmaktadır. Aklın ve deneyin dışına çıkamamaktadır. Tefsiri bilgiler ise varlığı ve insanı yaratan tarafından indirilen Kur'ân'ın açıklamalarına dayanır. Amaç, bu ilâhî bilgilerle pozitif bilimlerin verilerinin örtüştüğü ve örtüşmediği yerleri ortaya çıkarmak, iki paradigmanın bir uzlaşısını yapmaktır.

Çalışma nitel çalışmalar içerisinde kabul edilen doküman inceleme tekniğine dayanmaktadır. Bu sebeple antropoloji ve tefsir alanında önemli görülen eserlere müracaat edilmiştir. Her iki bilim dalının verileri kendi alanındaki temel eserler dikkate alınarak, önce görüşler ortaya konulmuş sonra da aralarındaki benzerlik ve farklar belirtilmiştir.

Antropoloji insanın varlık âleminde görünüşünü iki milyon yıl gibi çok uzun bir süreye yayar. Neredeyse bunun tamamına yakını, ilkel olarak açıklar. İslâmî ilimler ise insanın yaratılış tarihi hakkında bir tahminde bulunmasa da medeniyetin, bitkilerin ıslah edilmesi, hayvanların evcilleştirilmesi ile yerleşik hayata geçişin ilk insanlarla başladığını düşünmektedir. İnsan etkinliği ilk insandan bu yana zaman içerisinde hale hale gelişerek medeniyeti oluşturmuştur. Tefsirciler Orta Doğu ve civarında ana akım bir medeniyetin kümülatif olarak/sürekli üzerine koyarak günümüze kadar geliştiğini düşünmektedir. Günümüzde halen varlığını sürdüren avcı-toplayıcılar ise ana akım medeniyetten, Orta Doğu ve Akdeniz etrafından uzaklaşıp, dünyanın ücra köşelerinde yaşam kuran insanların oluşturduğu kabilelerdir. Onlar, ana akım medeniyetten uzaklaştıkları için ilmi ve teknolojik ilerlemelerden nasiplenememiştir. Müfessirler meseleye medeniyeti

merkeze alarak yaklaşmakta, esas olanın medeniyet olduğunu söylemektedir. Antropologlar ise ilkelliği, avcı-toplayıcılığı merkeze alarak medeniyeti onlar üzerinden açıklamaktadır. Avcı-toplayıcıların tarihin her döneminde görülmesi insanlık tarihinin göçebelikle başladığı; dünya üzerinde aşiret, kabile, kavim, ulus, uluslar gibi farklı derecede toplumsal yapıların görülmesi her toplumun ilkellikten evrildiği anlamına gelmez. İslâm literatüründe tarihin başlangıcında tarım ve hayvancılık yapan Âdem'in iki oğlundan, ilk çağlarda gemi yapan Nûh peygamberden, muhteşem saray ve evleriyle meşhur olan Âd ve Semûd kavminden bahsedilir. Antropolojiye göre ise adları anılan bu peygamberlerin dönemi paleolitik dönem olarak adlandırılır ve bu dönemlerde medeniyetin esamesi bile okunmaz.

Kısaca, Kur'ân'a bakıldığında ise ilk insanlardan beri kurban kesildiği bildirilir. Bu durum bize hayvan evcilleştirme işinin ilk insanlara kadar dayandığını gösterir. Hz. Nûh döneminde kavim ve kavim içerisinde sosyal tabakalar; Hz. Hûd döneminde bağ, bahçe, tarım, evler, binalar ve küçük çaplı yerleşim yerleri kurulmaya başlamıştır. Kur'ân'da Hz. Hûd dönemiyle ilgili olarak, bağ, bahçe, ev, bina, saray ve İrem kelimelerinden bahsedilir. Hz. Sâlih dönemine gelindiğinde ise sıkça dâr ve diyâr kelimeleri kullanılmıştır. Buna binaen ciddi anlamda ilk kentleşmenin Hz. Sâlih döneminde başladığı söylenebilir. Zira diyâr, ev anlamının yanı sıra bitkilerin ıslahı, hayvanların evcilleştirilmesi, bağ, bahçe, mera, bölge ve yurt anlamlarına da gelir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Antropoloji, İnsan, Kurban, Medeniyet.

Extended Summary

Human, human creation, breeding of plants and domestication of animals are among the topics frequently explored in social sciences such as sociology, history, anthropology, and cultural history. The breeding of plants and the domestication of animals are particularly important in terms of history, anthropology and sociology. According to some researchers, breeding of plants and domestication of animals are the most important revolution in human history. Cultural activities which told above does not just mean that people settle down and form a community. Especially there is a very tight

relationship between breeding of plants and civilization. There is a close relationship between the words breeding of plants, urban, civilization and settlement in many languages of the world. The word civilization/uygarlık in Turkish comes from the Uygurlar/Uighurs who first came to settled life. The 'Arabic word in Turkish for civilization is also derived from the word madīna, which means city. Breeding of plants and domestication of animals are caused wider social interactions and the formation of more complicated societies. People who constitute societies and complicated relationships founded cities.

Exegesis and anthropology have different views on human, human creation, breeding of plants, domestication of animals, settlement and civilization. The fact that these two Sciences have different views on the aforementioned issues is especially due to their paradigms. The fact that the paradigm is different among the branches of science also brings about ontological, epistemological and methodological differences. In short, the most important reason that anthropologists and commentators have come to different conclusions about human beings, human creation, breeding plants and domesticating animals is that they have a different scientific paradigm and use different scientific data in a different way.

The present study examines the civilized level of the first people and the first people to appear in Islāmic literature, primarily in exegesis. Today's society has a dilemma about human creation, human history and the development of civilization. When we look at the works of modern and contemporary science, the creation of man, the history of humanity and the development of civilization are explained only by reason and empirical data; religious data are either ignored or scientists are unaware of these data. The same applies to studies in the Islāmic field. Researchers in today's field of religion often use religious data. However, these studies do not adequately apply to works of modern and contemporary science or do not know about this field. Thus, people interested in the creation of man, humanity, human history and the development of civilization remain in a great dilemma.

The article aimed to be useful to people who have a conflict of positive knowledge with religious knowledge about the beginning of civilization. For a

believer, anthropological knowledge is based only on a set of documents and findings. He can't get out of mind and experiment. The Tafsîr, knowledge is based on the explanations of the Qur'ân, which was revealed by the creator of man and the existence. The goal is to uncover where the data of positive sciences overlap and do not overlap with this divine information, making a compromise of the two paradigms.

The study is based on the document review technique adopted in qualitative studies. For this reason, works considered important in the field of anthropology and exegesis have been applied. Considering the data of both branches of science and the basic works in their field, first views were put forward and then the similarities and differences between them were stated.

Anthropology spreads the appearance of man in the realm of being over a very long period of time, like two million. He describes almost all of this as primitivism. Although Islâmic sciences do not estimate the history of human creation, they believe that civilization began with the first humans to transition to settled life by breeding plants and domesticating animals. Human activity has created the civilization, evolving over time since the first human being. Exegetical commentators think that a mainstream civilization in and around the Middle East has evolved to the present day by placing it cumulatively/continuously. The hunter-gatherers that still exist today are the tribes formed by people who moved away from mainstream civilization, in the Middle East, around the Mediterranean and made a living in the remote corners of the world. Because they have moved away from mainstream civilization, they have not been able to gain from scientific and technological advances. The commentators approach the issue by taking civilization as the center, saying that the main thing is civilization. Anthropologists, on the other hand, explain civilization by taking primitivism and hunter-gatherings into the center. Seeing hunter-gatherers in every period of history does not mean that human history began with nomadism; seeing different levels of social structures such as tribes, tribes, tribes, nations and nations on the world does not mean that every society evolved from primitivism. In the Islâmic literature, the two sons of Adam, who engaged in agriculture and livestock at

the beginning of history, the Prophet Noah, who built ships in the early ages, the people of Ad and Thamūd, who were famous for their magnificent palaces and houses, are mentioned. According to anthropology, the period of these prophets, whose names are mentioned, is called the Paleolithic period, and in these periods, not even the essence of civilization can be read.

Briefly, when the Qur'ān is looked at, it is reported that sacrifices have been made since the first people. It shows us that animal domestication was provided by the first humans. During the time period of the Prophet Noah's era peoples and the states of people were present; in Hoad's era, vineyard, garden, agriculture, houses, buildings and small scale settlements started to be constructed. In the Qur'ān, during the era of prophet Hūd, words like: vineyard, garden, agriculture, houses, building, palace and Irem were used. During the time period of the Prophet Şāleḥ, the words dār and diyār were used in a general meaning. Therefore, it can be safely said that urbanization seriously started in Şāleḥ's era. Additionally, diyār also means house, the domestication of plants and animals, vineyard, garden, grassland, region and home.

Keywords: Tafsir, Anthropology, Human, Sacrifices, Civilization.

Giriş

Modern ve çağdaş bilim, toplumları başlıca beş döneme ayırır. Bunlardan ilk üçü sanayi öncesi dönem; son ikisi ise sanayiyle alakalı dönemdir. Sanayi öncesi dönem, avcı-toplayıcı, göçebe-bahçeci ve tarım toplumları olmak üzere üçe ayrılır. Dördüncüsü sanayi toplumu, beşincisi ise sanayi sonrası toplumlardır. *Avcı toplayıcı toplumlar*, hayvanları avlayarak, yenilmesi mümkün olan meyve ve sebzeleri toplayarak, bal arayarak ve bazı haşeratı yiyerek beslenir. Eğer kabileler suya yakın iseler balık, kurbağa ve yengeç gibi canlıları da tüketmektedir. Sayıları çok az olsa da kalabalık nüfuslu toplayıcılar da görülür. Cinsiyetçi işbölümü olan bu topluluklarda, erkekler genellikle avcı

olurken kadınlar da toplayıcı olmaktadır. Doğal olarak et en üstün gıdadır.¹ Avcı toplayıcı toplumlar çevresindeki besinler tükendiğinde sürekli yer değiştirir. Devamlı avının ve meyvelerinin peşindedir. Topluluk arası ciddi bir eşitsizlik görülmemekle beraber yaşlılık, cinsiyet ve aile statüsü gibi bazı faktörler sosyal farklılaşmaya sebep olabilir.² Aslında bu bilgiler günümüze kadar gelmiş bazı ilkel kabileleri tanımlamaktadır. Günümüzde böyle ilkel kabilelerin olması tüm insanların böyle yaşayıp yaşamadıkları İslâm açısından tartışmalıdır. Zira Hz. Âdem, dünyaya bazı nimetlerle beraber gönderilmiştir.³

Kur'ân'a bakıldığında insanlık bir peygamberle başlamış, tarihin başlangıcında Hz. Nûh tarafından bir gemi yapılmış ve kavim olarak adlandırılan bir toplum oluşmuştur. Bu kavimde toplumsal tabakalaşma da vardır ki bunlar mele' kavramıyla ifade edilmiştir. Ancak modern bilime göre, insanlık ilkelikle başlamış, avcı toplayıcı toplumlar, zamanla gelişerek göçebe-bahçeci topluma dönüşmüşlerdir.⁴ *Göçebe-bahçeci toplumlar*, ikiye ayrılır. Bunlardan göçebe olanları koyun, keçi, sığır ve deve gibi hayvanları evcilleştirerek Afrika, Mezopotamya, Orta Asya ve Güney Amerika gibi yarı kurak bölgelerde ortaya çıkmıştır.⁵ Bahçeci toplumlar ise toprak ile suyun daha bol olduğu bölgelerde yaşamışlardır. Teknoloji çok sınırlı olsa da bunlar çapa, kazma ve kürek gibi bazı aletleri icat etmişler, ihtiyaç fazlası üretim gerçekleştirmişlerdir.⁶ Tarih bilimi, göçebe-bahçeci toplumların görünürlüğüne ortalama on bin yıl gibi bir süre biçer.⁷ Ancak Göbeklitepe'nin bu bilgiyi biraz daha geri götürceği tahmin edilmektedir. *Tarım toplumlarına* ise ortalama beş-altı bin yıl gibi kısa bir süre biçilir. Tarım toplumu, insanların

¹ Richard Lee vd. *The Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 3, 4; bk. Aydın vd. *Antropoloji* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 117-142.

² Aydın vd. *Antropoloji*, 122, 123.

³ Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 42.

⁴ Vere Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan: İnsanın Çağlar Boyunca Gelişimi*, çev. Filiz Ofloğlu (İstanbul: Varlık Yayınları, 2001), 54, 57; Robert John Braidwood, *Tarih Öncesi İnsanları*, çev. Bilgi Altınok (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008); 163, 164.

⁵ Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 59-61; Aydın vd. *Antropoloji*, 135, 136.

⁶ Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 57; Braidwood, *Tarih Öncesi İnsanları*, 91, 164.

⁷ Aydın vd. *Antropoloji*, 119.

toprağı ciddi şekilde işlemeleri, ziraatta hayvanları kullanmaları ve topraktan yüksek verim almaları anlamına gelir.⁸ Ziraatla beraber köyler, kasabalar ve kentler ortaya çıkmış, tüketim fazlası ürünlerin değiş tokuşu ticarete yol açmıştır.⁹ Kısaca ifade edilmesi gerekirse tarım toplumunda ziraat teknolojisi, uzmanlaşma, tarla açma¹⁰ ve tüccarlar gibi dört meslek grubu belirginleşmiştir. Dönemin en önemli icadı pulluktur.¹¹ Hayvanların ekimde kullanılması pulluk, nalbantlık mesleklerini oluşturmuş, herkesin özel mülkiyeti olan toprak siyasal kurumları doğurmuştur.¹² Sanayi devrimi ile *endüstri* gelişmiş, sonra elektronik iletişim araçları ile elektronik aletler, *sanayi sonrası toplumu* oluşturmuştur.

Modern ve çağdaş bilim, insanın varlığını 2,5 milyon yıl öteye götürürken hayvanların evcilleşmesini en fazla günümüzden 10-12 bin yıl geriye götürür.¹³ Aradaki mesafe çok uzun olmasına rağmen bu dönemde ilim ve teknolojiye hiçbir ilerleme görülmemektedir. Ancak antropoloji ve kültür tarihi mağara resimlerinin zamanımızdan yaklaşık olarak 40 bin yıl önce çizilmeye başladığını ifade eder.¹⁴ Kur'ân'a bakıldığında ise Hz. Âdem'in iki oğlunun, insanlık tarihinin daha ilk yıllarında ibadet amacıyla kurban kestikleri görülmüştür.¹⁵ Âyetten anlaşıldığına göre bu iki oğul, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'in oğullarıdır. Bunda şüphe yoktur. Zira âyetin sibakında hasetliği vurgulanan kardeş, kurbanı kabul edilen kardeşini öldürdüğünde ne yapacağını bilememiştir. Sonra bir karganın yeri eşelemesini taklit ederek onu gömmeye karar vermiştir. Kargayı örnek alan Kabil, insanlık

⁸ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür* (İstanbul: Remzi Yayınevi, 1979); 185, 186.

⁹ Braidwood, *Tarih Öncesi İnsanları*, 164; Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 186, 192.

¹⁰ Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 74.

¹¹ Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 91.

¹² Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 90-92; Aydın vd. *Antropoloji* 137.

¹³ Aydın vd. *Antropoloji* 119, 128, 133.

¹⁴ Filiz Yenişehirlioğlu-Selçuk Mülayim, *Kültür Tarihi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2014), 25.

¹⁵ el-Mâide 5/27.

tarihinde taklit ve tecrübeye dayalı ilk bilgiyi elde etmiştir. Daha sonra bu taklit işi devam etmiş ve hala da devam etmektedir.¹⁶

1. İnsanın Yaratılışı: Hz. Âdem ve Hz. Havvâ

Antropolojiye göre ilk insan veya ilk insanlar avcı toplayıcıdır. İnsandır ancak insani ve medeni özellikler pek taşımaz. Onlar homo sapiens ve neandertal öncesi başka varlıklardan evrilmişlerdir.¹⁷ Hatta bazı bilim insanlarına göre insanın ilkel farklı türleri vardır. Günümüz insanına benzeyen tipler daha sonraları ortaya çıkmıştır. Onlar, homo sapiens ve neandertal gibi farklı insan tipleri sayarlar.¹⁸ Ancak durum ne olursa olsun onlara göre ilk insanlar medeni değil adeta hayvanlara benzer bir hayat yaşar.¹⁹ Ancak semâvî dinlere bakıldığında ise durum böyle değildir. Hem Tevrat hem de Kur'ân'a göre insan çok değerli ve kerem sahibidir.²⁰ Bunun yanında ilk insan ve insanlar medenidir. Zira hayat bir peygamberle, dînle başlamıştır. Medeniyet, “deyn, mülk, itaat, ceza ve siyaset” anlamlarına gelen dîn kelimesinden türemiştir.²¹ İnsan yaşamı dîn ve Hz. Âdem gibi bir peygamberle başladığına göre insanlığın bidayetinde ne evrim ne de ilkellik ve vahşilik vardır. Belki eşyalar ilkel olabilir ancak medeniyetten kasıt, ilk insanların ilâhî ve evrensel değerlere sahip olmasıdır. Kullandıkları eşyalar ilkel olabilir ancak inandıkları değerler ile davranış kodları medenidir. Zira her peygamber evrensel değerler olarak aynı hakikati getirmiştir. İnsanların konuşma ve düşünme melekeleri en baştan beri vardır ve en başta sadece insan olarak yaratılmışlardır.²²

¹⁶ Hayreddin Karaman vd. *Kur'ân Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 2/256.

¹⁷ Braidwood, *Tarih Öncesi İnsanları*, 37.

¹⁸ Braidwood, *Tarih Öncesi İnsanları*, 37.

¹⁹ Geniş bilgi için bk. Pavel Dolukhanov, *Eski Ortadoğuda Çevre ve Etnik Yapı*, çev. Süavi Aydın, (Ankara: İmge Yayınları, 1998); Richard Lee, vd. *The Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

²⁰ et-Tîn 95/4, 5; Tekvin 1/26, 27.

²¹ Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, t.s), 4/2223.

²² Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân* (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009/1431), 1/259; Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b.

İlk insan Hz. Âdem'dir, daha sonra ona peygamberlik verilmiş, beşerin ilk peygamberi olmuştur. Kur'ân'da Hz. Âdem'den ayrıntılı olarak Bakara, A'râf ve Tâhâ sûrelerinde bahsedilir.²³ Mezkûr sûrelerde O, üç ayrı bakış açısıyla değerlendirilir. İlki onun varlık türleri arasındaki yeri; ikincisi onun topraktan yaratılma aşamaları; üçüncüsü ise O'nun peygamberliğidir. İlk olarak Hz. Âdem üstün meziyetlerle yaratılmış,²⁴ meleklerle ve iblise Âdem'e secde etmeleri emredilmiştir. Melekler bu emre itaat ederken;²⁵ iblis ise yaratılmış olduğu öz olan ateşle toprak mukayesesi yaparak ateşin üstünlüğünün secdeye mani olduğunu ileri sürmüştür.²⁶ Gerçekte ise insanoğlu diğer varlıkların çoğundan üstün yetenek, kabiliyetlerle halife olarak yaratılmıştır.²⁷ İnsanoğlu, halife olarak bütün varlıkların efendisidir, ancak bunun karşılığında hesaba çekilecektir.²⁸ İkinci olarak Hz. Âdem'in yaratılış safhalarından bahsedilir. Başlangıçta O, çamurdan,²⁹ sırasıyla ilk önce sıvı çamurdan,³⁰ belli bir kıvama gelmiş çamurdan³¹ kurumuş çamurdan, en sonra da insan şekli verilmiş çamurdan yaratılır.³² Âyetlerde kelimeler farklı olsa da O'nun mahiyeti toprak ve toprağın farklı versiyonlarıdır. Üçüncü olarak ise Hz. Âdem unutarak Allah'ın yasağını ihlal etmiş, hatasını anlayınca da tövbe etmiş ve tövbesi karşılık bulmuştur. Daha sonra Yüce Allah onu peygamber seçmiştir. İslâm'a göre Hz. Âdem, ilk insan olmanın yanında ilk peygamberdir. O, Yüce Allah'tan kelimeler almış,³³ kendisine sorumluluk verilmiş³⁴ ve O, bütün varlığa üstün

Ömer, *el-Keşşâf* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-'Arabî, 1407/1997), 1/130; Ebu'l-Berakât, *Medârikü't-tenzîl* (Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1418/1998), 1, 78.

²³ el-Bakara 2/30-39; el-A'râf 7/19-27; Tâhâ, 20/117-123.

²⁴ el-Bakara 2/30.

²⁵ bk. el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11; el-Hıcr 15/29-31; el-İsrâ 17/61; el-Kehf, 18/50; Tâhâ, 20/116; Sâd 38/72-74.

²⁶ el-A'râf 7/12; el-Hıcr 15/33; el-İsrâ 17/61; Sâd 38/76.

²⁷ el-İsrâ 17/70; et-Tîn 95/4.

²⁸ bk. ez-Zâriyat 51/56; el-Mülk 67/3.

²⁹ el-A'râf 7/12; el-İsrâ 17/61; el-Mü'minûn 23/12; es-Sâd 38/76; es-Secde 32/7.

³⁰ es-Saffât 37/11.

³¹ el-Mü'minûn 23/12.

³² el-Hıcr 15/26, 33; el-Enbiyâ 21/ 37; es-Sâd 35/ 71, 72; er-Rahmân 55/14.

³³ el-Bakara, 2/37.

³⁴ el-Bakara, 2/33, 35; el-A'râf, 7/19; Tâhâ, 20/117.

kılınmıştır.³⁵ O'na isimler öğretilmiştir,³⁶ hatta bazı rivayetler de Hz. Âdem'e isimlerin yanında bazı tohumlar, hayvanlar ve eşyaların da verildiğini belirtmektedir.³⁷ Bununla beraber ilk peygamberin kim olduğu sorulduğunda Hz. Peygamber (s.a.s) "Âdem" cevabını vermiştir.³⁸

Hz. Âdem ilk insan olarak yaratılmış peygamber olarak seçilmiştir. Ancak O'nun dünyanın neresinde yaşadığına dair kesin bilgi yoktur. Eğer bu konuda kesin bilgi olsa idi insanlığın ilk defa nereden neşet ettiği açık olarak anlaşılacaktı. Bu konuda Kur'ân ve hadîslerde açık bilgi bulamayan müfessirler, diğer uygarlıkların verilerine müracaat etmiştir. Bu verilerden yola çıkarak Kurtubî ve İbn Kesîr, Hz. Havvâ'nın Cidde'de yaşadığını,³⁹ İbnü'l-Cevzî, kelime anlamından yola çıkarak "Müzdelife"de birbirine yaklaşıp⁴⁰ Merve ve Safa'da buluştuklarını aktarır.⁴¹ Bu açıklamalara bakıldığında insanlığın ilk olarak Arap yarımadasında ortaya çıktığı söylenir. Ancak bazı tarihi bulgu ve kalıntılardan yola çıkılırsa biraz daha kuzeye gidilip Ortadoğu da denilebilir.⁴²

Hz. Âdem'in eşi Havvâ'dır. Kur'ân'da kendisinden isim olarak bahsedilmez, onun yaratılışı ile ilgili de çok az bilgi vardır.⁴³ Ancak Hz. Havvâ'nın yaratılışı ile ilgili tefsirlerde bazı yorumlamalara rastlanır. Müfessirler, Buhârî (ö. 256/878), Müslim (ö. 261/883), Tirmizî'de (ö. 279/901) rivayet edilen hadîsleri

³⁵ Âl-i İmrân, 3/33.

³⁶ el-Bakara, 2/31.

³⁷ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 42.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Beyrût: Dâru Sadr, ts.), 5/178, 179, 265.

³⁹ Kurtubî, Ebû Abdullah el-Ensârî, *el-Câmi'li aḥkâmî'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1430/2010), 1/218; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm* (Beyrût: Müessesetü Kütübî's-Sekâfiyye, 1413/1993), 1/77.

⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l- mesîr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 1/59.

⁴¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, I, 77. bk. Muḳâtil b. Süleymân, *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*, (Beyrût: Dâru İḫyâi't-türâsî'l-'Arabî, 2002), 1/99; Begavî, Ferrâ, *Meâlimü't-tenzîl* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1423/2002), 1/42; Suyûtî, Celalüddin, *ed-Dürü'l-Mensûr*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1414/1993), 1/135.

⁴² Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 103, 104; Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 178; Aydın vd. *Antropoloji*, 184-188.

⁴³ Hz. Havvâ'nın yaratılışı ile alakalı âyet için bk. en-Nisâ 4/1; Karşılaştırma için bk. el-A'râf 7/11, 189; er-Rûm 30/21; ez-Zümer 39/6; eş-Şûrâ 42,11; KM, Tekvin 2/21-23.

olur ve belli bir yaşa gelirler. Peygamber olan babaları Hz. Âdem, onları belli bir dinî terbiye altında yetiştirir. Zira onlar Yüce Allah'a inanmakta, kulluk görevlerini yerine getirmeye çalışmaktadır.⁵² Bir keresinde çocuklarından iki tanesi Allah'a yaklaşmak için kurban keserler. Ancak bunlardan birinin kurbanı kabul olur, diğerinki ise kabul olunmaz. Bunu kıskanan kardeş diğerini öldürmeye karar verir ve öldürür.⁵³

Tefsirde bu iki kardeşin kim olduğu konusunda müfessirler ihtilaf etmiştir. Genel görüş bunların ilk insan Hz. Âdem'in oğulları olduğu yönündedir. Hasan Basrî (ö.110/728) ile onun görüşünü kabul eden bazı müfessirler, (kıssanın bağlamına bağlı kalarak) bir kurbanın kabul edilip edilmemesi sonucu kardeş katli hadisesinin ilk insan Âdem değil de daha sonraki devirlerde, Hz. Mûsâ döneminde yaşamış iki İsrailoğlu arasında geçtiğini söyler. Âdemoğlu denilmesi ise onların insan olduklarına işaret içindir görüşündedirler.⁵⁴ Bu iki kişi arasında geçen bir olay emsal gösterilerek İsrailoğullarının hasetleri, taşkınlıkları ve kötü huyları anlatılır. Zira devamındaki ayetlerde İsrailoğullarına bir canı öldürenin tüm insanlığı öldürmüş gibi olduğu ve katillerin cezalandırılmaları anlatılır.⁵⁵ Bizce bu yorum isabetli görünmemektedir. Zira katil kardeş, maktul kardeşinin cesedini ne yapacağını bilememiş, yeri eşeleyene bir kargadan gömebileceğini öğrenmiştir.

”فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِثُ سَوْأَةَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِثُ سَوْأَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ“

“Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyene bir karga gönderdi. (Öldüren kardeş) “Eyvahlar olsun bana. Şu karga gibi olamadım da kardeşimin cenazesini gömemedim”! dedi ve yaptığına pişman oldu”.⁵⁶ Âyetten anlaşıldığına göre Habil'den daha önce bir cenaze olmamıştır ki Kabil

⁵² Karaman vd. *Kur'ân Yolu*, 2/256.

⁵³ el-Mâide 5/27-30.

⁵⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* (Beyrût: 'Alemü'l-Kütüb, 1993), 2/40.

⁵⁵ el-Mâide 5/32.

⁵⁶ el-Mâide 5/31.

cesedi ne yapacağını bilmemektedir. Ancak İsrailoğulları döneminde bir cesedin ne yapılacağı çok iyi bilinmektedir.

Kıssada anlatıldığına göre kurbanı kabul edilmeyen kardeş diğerine “قَالَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنْ” “And olsun seni öldürecekim” dedi” kurbanı kabul olan da “قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنْ” “Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder” dedi.⁵⁷ Böylece Habil kardeşine öldürmeyi değil de takvalı olması gerektiğini ima eder. Zira o, bu ifadeleriyle kardeşinin kurbanının kabul edilmemesinin asıl sebebinin takvada aranması gerektiğine işaret eder.

Habil kardeşine önce “قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ” “Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder”⁵⁸ diyerek Habil’in takvalı olmasını ister. Sonra ise “لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ” “Sen beni öldürmek istesen bile, ben sana bir şey yapmak için elimi kaldırmayacağım. Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah’tan korkarım” der.⁵⁹ Buradan kişiye zarar verene karşı kendini savunmamak anlamı çıkarılmamalıdır. Habil burada beni öldürmek, yok etmek istediğini anlıyor, biliyorum. Fakat bu konuda ilk hamleyi yapan ben olmayacağım demek istemiştir.⁶⁰ Bu açıklamalarıyla Habil kendisinin ona zarar verecek kadar güçlü olduğunu gösterir. İslâm, kişinin kendini koruması ve nefsi müdafaa yapmasına cevaz vermiştir. Önemli olan saldırıyı başlatmamaktır. Kardeşine karşı ilk mukabeleyi yapmayacağını söyleyen Habil şöyle der: “إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ” “Beni öldürdüğün takdirde hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenip cehennemliklerden olmanı diliyorum. Zalimlerin cezası budur”.⁶¹ Öncelikle iyi bir insanın bir başkasının günah işleyip cehenneme gitmesini istemez. Ancak Habil burada kötülük yapmaya kararlı olan kardeşini bu büyük günahtan sakındırmak için böyle sert konuşmaktadır. Ancak Kur’ân’a genel olarak

⁵⁷ el-Mâide 5/27.

⁵⁸ el-Mâide 5/27.

⁵⁹ el-Mâide 5/28.

⁶⁰ Ebu’l-Alâ Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’an*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 1/429.

⁶¹ el-Mâide 5/29.

bakıldığında hiç kimse başka bir kimsenin günahını yüklenemez. Zira kişiler, birbirinin günahından sorumlu değildir. Habil burada kendisinin bu olaya sebebiyet vermemesini kasteder. Onun kardeşini tahrik etmemesi, hafifletici bir nedenin olmadığı ve eylemin tamamen diğerine ait olacağını bildirmek içindir. Bir de kişiler başkasının günahına neden olma, yardım ve yataklık gibi sebeplerden dolayı sorumlu olur. Bir hadîste Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurur: “Haksız yere öldürülen her kimseye Âdem’in ilk oğluna birer pay ayrılır. Zira ilk cinayeti o işlemiştir”.⁶² Kardeşinin nasihat ve tavsiyeleri Kabil’e etki etmemiş ve tereddüt etmeden dünyanın en çirkin eylemini gerçekleştirmiştir. Onu kardeşine bu kadar öfke ve garezle dolduran; yapılan nasihatleri işitemez duruma düşüren muhtemelen kardeşine karşı beslediği kıskançlık ve haset duygusudur. Neticede kardeşini öldürerek hem dünyada hem de ahirette hüsrana uğrayanlardan olmuştur. Diğer yandan da Kabil, hadîsin işaret ettiği gibi yeryüzünde ilk cinayeti işleyerek tüm insanlığa kötü örnek olmuştur.

3. Hz. Âdem’in Oğullarının Kurbanlarının Mahiyeti ile Antropolojiye Göre Hayvanların Evcilleştirilme Meselesi

Habil ile Kabil kıssasına bakıldığında onların Allah’a, hesaba, ahirete, cennet ve cehenneme inandıkları görülür. Takva ve Allah korkusu duygusuna sahip oldukları ve kurban kestikleri anlaşılır. Bu durum Hz. Âdem’in peygamber olarak çocuklarına dinî emir ve yasakları telkin ettiğini gösterir. Ancak konunun asıl önemli noktası, onların neyi kurban ettikleridir. Tefsirlerde her ne kadar bu kurbanlıkların birinin ekin veya buğday gibi mahsullerden olduğu zikredilse de Hac sûresi 22/34-37 âyetlerine göre kurban “sadece hayvan kesme” eylemi şeklinde olduğu ifade edilmektedir.⁶³ Kur’ân’dan anlaşıldığına göre kurban, koyun, keçi, deve ve sığır gibi belli hayvanlardan olur.⁶⁴

⁶² Buḥârî, “Cenâiz”, 33; “Enbiyâ” 1; “Diyât”, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/383, 430, 433.

⁶³ Karaman vd. *Kur’ân Yolu*, 2/252.

⁶⁴ el-Maide 5/1; en-Nahl 16/5-8; el-Hac 22/34; Yâsîn, 41/71-73.

Tarih boyunca kurbanın evcil hayvanlardan olduğuna dair kaynaklarda pek çok delil vardır. Bu delillerin ilkinde göre Hz. Âdem, hayata başladığında O'na isimlerin yanında bazı tohumlar, hayvanlar ve eşyalar da verilmiştir.⁶⁵ İkincisi Taberî başta olmak üzere pek çok müfessir Hâbil'in hayvancılık Kâbil'in de ziraatçılık yaptıklarını ifade ederek tarihin başlangıcında hem bitkilerin ıslah edildiğine hem de hayvanların evcilleştirildiğine işaret ederler.⁶⁶ Üçüncüsü âyetlerde kesilmesi istenilen kurbanların en'âm kelimesiyle ifade edilmesidir ki en'âm, başta deve olmak üzere, sığır, koyun ve keçi gibi evcil hayvanların ortak adıdır.⁶⁷ Dördüncüsü Hac sûresi'nin 34-37. âyetlerinde geçtiği üzere Hz. Âdem'den günümüze semavî dinlerin hepsindeki kurban "hayvan kesme" anlamına gelmektedir. Beşincisi cahiliye döneminde kurbanla evcil bir hayvan kesmek anlaşılmaktadır ki Kur'ân da o dönemin diliyle konuşmuştur.⁶⁸ Altıncısı ise Tevrat'ta Hz. Âdem'in oğulları arasındaki kurbanın hayvan kesme olarak açıklanmasıdır.⁶⁹ Örnekler, Nz. Nûh'un gemisine aldığı hayvanlar ve Hz. Sâlih'in devesiyle daha da genişletilebilir.

Kurban tarih boyunca evcil hayvanlardan kesilmiş olmalıdır. Bazı müfessirlerin iddia ettiği gibi çiftçi olan Kâbil'in buğdaylardan kurban sunma rivayeti pek mantıklı görülmemektedir. Hem Hâbil'in hem de Kâbil'in sundukları kurban canlı bir hayvanı kesme olmalıdır. Kâbil'in buğdaylardan Allah'a bir şey sunması zekâta veya öşre daha uygun düşmektedir. Allah ilk insandan beri namaz, oruç, zekât ve kurban gibi ibadetleri kullarına emretmiştir. Ancak bu emirlerin içerikleri kavimden kavime dönemden döneme değişiklik gösterse de öz ve mana itibariyle aynı kalmıştır. Kurban özü itibariyle bir kişinin emek verdiği ve sevdiği şeyden feragat etmesidir. Buna göre kurbanın ne olduğu, âyetlerden de yola çıkarak ilk insandan beri, insanın üzerinde emek harcadığı evcil hayvanlardır. Tüm bunlar dikkate alınarak söylenebilir ki Habil'le Kabil'in kurbanları emek verdikleri bir şey olmalıdır. Bu

⁶⁵ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 42.

⁶⁶ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 4/527; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 2/40.

⁶⁷ Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân* (Beyrût Dâru'l-Ma'rife, t.s), 499; Fîrûzabâdî, *Mecdüddin, el-Kâmûsu'l-muhtât* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987), 1398.

⁶⁸ İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, 399.

⁶⁹ KM, *Tekvin* 4/1-16.

emek verdikleri şeylerin bir hayvan cinsi olduğu da “Biz her ümmete en’âm denilen hayvan cinsinden kendilerine rızık olarak verdiklerimiz üzerine Allah’ın adını ansınlar diye kurban kesmeyi farz kıldık” âyetinden anlaşılmaktadır.⁷⁰ Hz. Nûh’un gemisine alınan hayvanlar ve Hz. Sâlih’in mucize devesi de bunun en güzel Kur’ânî delilleridir.

Antropolojik bilgilere göre, hayvanların evcilleştirilmesi günümüzden yaklaşık 10 ile 12 bin yıl önceye tekabül etmektedir. İlk insanın yeryüzünde varlığı ise yaklaşık 2,5 milyon yıla kadar geri götürüldüğünde bu kurban eylemi çok geç zamanlarda gerçekleşmektedir.⁷¹ Yukarıda geçen kurban âyetlerinden yola çıkarak insanın hayvanı evcilleştirmesi ilk insana kadar dayanmakta ve kutsal metinlerin verileriyle antropolojinin verileri birbiriyle örtüşmemektedir. Ancak Kur’ân’ın en’âm dediği eti yenen evcil hayvanlarla⁷² antropolojinin ilk defa evcilleştirildiğini söylediği eti yenen evcil hayvanlar grubu birbiriyle örtüşmektedir.⁷³

Büyük ihtimalle Yüce Allah Hz. Âdem’e hazır evcil hayvan vermemiştir. Ancak Yüce Allah, bir yandan insanlar istifade etsin diye en’âm denilen evcilleştirilmeye müsait hayvanlar yaratmış diğer yandan da bunlardan nasıl yararlanılacağını Hz. Âdem’e öğretmiştir. Hz. Âdem ve çocukları ise güçlerinin yettiğince, şartların elverdiği ölçüde az da olsa bazı hayvanları evcilleştirmişlerdir. Bu evcilleşme bir anda olmamış büyük ihtimalle zamanla alanını genişletmiştir. Bu da her hayvan için değil yukarıda da ifade edildiği gibi sadece evcilleştirilmeye müsait olanlar için geçerli olmalıdır. Bunun yanı sıra tarihin ilk dönemlerinde tarım da başlamış olmalıdır. Zira müfessirler Habil’in hayvan yetiştiricisi; Kabil’in de ziraatçı olduğunu belirtirler.⁷⁴

⁷⁰ el-Hac 22/34-37.

⁷¹ Geniş bilgi için bk. Robert John, Braidwood, *Tarih Öncesi İnsanları*, çev. M. Glazer vd. (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995); Vere Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan: İnsanın Çağlar Boyunca Gelişimi*, çev. F. Karabey vd. (İstanbul Varlık Yayınları, 1978).

⁷² el-Hac 22/34-37.

⁷³ Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 59-61; Aydın vd. *Antropoloji*, 135, 136.

⁷⁴ Taberî, *Câmü’l-beyân*, 4/527; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/40.

Modern ve çağdaş bilime göre, insanlık tohumları ehlileştirmeye beraber tarıma geçiş yapmış, avcı toplayıcılık sadece dünyanın ücra köşelerinde kalmıştır. Tarıma geçişle birlikte her toplum bölgelerinin ekolojik özelliklerine göre farklı mahsuller ekmiş, dikmiş ve yetiştirmiştir. Bunlardan bazıları sadece geçimlik için ekerken bazıları da akrabalarıyla paylaşmıştır. Bazıları da ürün fazlasını ihtiyacı olan diğer maddelerle değiştirmiştir. Bazı toplumlar ise bitkiyle beraber bazı hayvanları da evcilleştirmişlerdir.⁷⁵

Antropoloji bilimi ve kültür tarihi insanlık tarihini milyonlarca yıla kadar geri götürür. Tarihin ilk dönemlerine paleolitik/taş çağları denir. Bu süre zarfında insanlar avcı-toplayıcı olarak yaşamışlardır. Göbeklitepe gün yüzüne çıkartılıncaya kadar bu devir M.Ö. sekiz binli yıllara rastlarken şimdi ise bu rakam on binli yıllara yani iki bin yıl kadar geri götürülmüştür. Yani günümüzden yaklaşık olarak 12 bin yıl önce insanlar tarım yapmaya başlamışlardır.⁷⁶ Antropoloji bilimi ve kültür tarihi bu dönemi Neolitik Devrim olarak adlandırır.⁷⁷ Neolitik Devrim öncesi *Holosen* denilen küresel ısınma yaşanmıştır. Holosen devri son buzul çağından çıkışı ve dünyada ılıman iklimin görülmesini ifade eder. İklimin yumuşamasıyla beraber dünyanın her yerinde yabani bitki türleri görülmüştür. Holosen'den sonra Neolitik Dönemi hazırlayan *Epipaleolitik* dönem başlar. Epipaleolitik dönem Neolitik Dönemi hazırlayan yaklaşık 15 bin yıl öncesinde Ortadoğu'da ortaya çıkan tarımsal gelişmeleri ifade eder. Günümüzden yaklaşık on bin yıl önce bitkiler ıslah edilerek beşeri üretim gerçekleştirmeye ve köyler oluşmaya başlamıştır. Önce arpa, buğday ve mercimek sonra da diğer bitkiler ıslah edilmiştir.⁷⁸ Tarımsal üretim hayatın temeli olmuş ve Rift vadisi, Kızıldeniz, Şeria, Ürdün nehri, Eriha ve Ölü deniz civarlarında köyler kurulmuştur. Kuzeyde ise ilk yerleşim yerleri olan Tel Asvad ile Urfa Göbeklitepe bölgelerinde günümüzden en az 10 bin yıl önce emer buğdayı, tarla bezelyesi, mercimek ve arpa tarımı yapılmıştır.⁷⁹ Tarım özellikle Doğu Akdeniz, Mezopotamya ve Anadolu topraklarında

⁷⁵ Aydın vd. *Antropoloji* 130.

⁷⁶ Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 178; Aydın vd. *Antropoloji*, 130.

⁷⁷ Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 54.

⁷⁸ Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 185, 186.

⁷⁹ Aydın vd. *Antropoloji*, 130.

yapılmıştır.⁸⁰ İlk olarak hayvan evcilleştirilmesi, geçim ve yaşam amaçlı olup tarımdan sonradır. Tarıma bağlı olarak önce köysel yerleşmeler oluşmuştur.

Bilimsel araştırmalar, hayvan türlerinin evcilleştirilmesinin de ilk defa Doğu Akdeniz, Mezopotamya ve Anadolu topraklarında gerçekleştirildiğini ifade eder. Örneğin koyun, Doğu Akdeniz, Orta Fırat ve Kuzey Mezopotamya'da; keçi, Toroslara kadar uzanan Doğu Akdeniz'de; domuz Zagros bölgesinde günümüzden 7 bin ila 10 bin yıl öncesinde evcilleştirilmiştir.⁸¹ Bir başka görüşe göre günümüzden yaklaşık 10 bin yıl öncesinde ise Tel Asvad'da keçi ehlileştirilmiştir. Nevari Çora'da ise koyun ve keçi beraber evcilleştirilmiştir.⁸² *Hayvanların evcilleştirilmesi* bitkilerden iki üç bin yıl kadar sonradır. Milattan önce 10 binli yıllardan günümüze kadar koyun, keçi, deve, sığır, lama ve alpaka gibi geviş getiren hayvanlar evcilleştirilmiştir. Daha sonra M.Ö. önce 6000-3500 yıllarında Kalkolitik döneme girilmiştir. Bu dönemde ekonomik ve toplumsal gelişmeler *Tunç Çağını* hazırlamıştır. Tunç Çağı, MÖ. 3500-1200 yılları arasında ekonomik ve kültürel alanında gelişmeler artmış, madenler işlenmiş, şehir hayatı oluşmuş ve yazı icat edilmiştir.⁸³

Modern ve çağdaş bilime göre ilk evcilleştirilen hayvan köpektir. Köpeğin evcilleştirilmesi avcı-toplayıcılar tarafından günümüzden yaklaşık olarak 14 bin yıl önce gerçekleşmiştir.⁸⁴ Köpeğin evcilleştirilmesi, üst paleolitik ya da epipaleolitik döneme rastlarken koyun, keçi, sığır ve domuzun evcilleştirilmesi tarımdan sonra neolitik dönemde gerçekleşmiştir.⁸⁵

Kur'ân'a bakıldığında hayvanlar için farklı kavramların kullanıldığı görülür ki bunlar arasında en dikkat çekenleri *hayvan*, *dâbbe*, *behîme* ve *en'âm* kelimeleridir. Zira en'âm, "bir yandan yumuşak, uysal anlamına gelirken diğer yandan da eti, sütü, tüyü ve cildi insana faydalı, insanın dikkatini çeken

⁸⁰ bk. Pavel Dolukhanov, *Eski Ortadoğuda Çevre ve Etnik Yapı*, çev. Aydın (Ankara: İmge Yayınları, 1998).

⁸¹ Aydın vd. *Antropoloji*, 130.

⁸² Aydın vd. *Antropoloji*, 130.

⁸³ Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 89-91.

⁸⁴ Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 178, 180, 191.

⁸⁵ Aydın vd. *Antropoloji*, 130.

hayvan” anlamına gelir.⁸⁶ Arapça hayevân kavramı tüm Sami dilleri için ortak bir kavramdır. Yaşamak ve canlı olmak anlamlarından mastar olan hayevân “canlı veya canlılar” anlamına gelir.⁸⁷ Kelimenin kök harfleri olan h-y-y’ye bakıldığında normalde mastarın hayevân olması gerekir. Lakin telaffuz kolaylığı için “ye” harfi “vâv”a dönüşmüştür. Kur’ân’a bakıldığında hayvan kelimesi “yaşam ve hayat sahibi” anlamında kullanılır.⁸⁸ Çoğulu ise hayvanât şeklinde gelir. Bu durumda hayevân kelimesi bitkiler, hayvanlar ve insanlar başta olmak üzere tüm canlıları kapsar. Bu nedenle en’âm, insanın hayvanı evcilleştirmesi ve kurban eylemini gerçekleştirmesi meselesini açıklığa kavuşturan en önemli kavramdır. Bu sebeple en’âm kelimesini açıklamak için ondan daha genel anlama sahip olan dâbbe ve behîme kavramlarını incelemek faydalı olacaktır.

“Dâbbe”, “yürüyen, giden” anlamlarına gelir.⁸⁹ Kur’ân’da dâbbe, canlılar içinde daha çok kara hayvanları için kullanılır. “ وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ ” “Yeryüzünde yürüyen, giden ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan ne kadar canlı varsa hepsi sizler gibi topluluktur”.⁹⁰ Âyette kara canlılarıyla havada uçan canlılar ayrılmış lakin her ikisine de “dâbbe” denilmiştir. Dâbbe kelimesinin anlamına bakıldığında insanlar da dâhil karada yaşayan tüm canlılardan oluşan gruplardır. Biyolojik olarak bakıldığında insan tek hücreli, sürüngen, uçan ve yürüyen canlılarla benzer özellik taşır.⁹¹ Ancak bunlar içerisinde insanoğlu hem maddi hem de manevi olmak üzere daha şümüllüdür.

Behîme “bühme” kökünden müştak olup “sert nesne, sert şey, sert taş” anlamlarına gelir.⁹² Sert taştan kinaye kahraman ve yiğit insanlara da bühme denilmiştir. Mübhem kelimesi de buradan gelir ki akılla ve duygularla

⁸⁶ İsfehânî, *el-Müfredât*, 138, 139.

⁸⁷ İsfehânî, *el-Müfredât*, 138, 139.

⁸⁸ el-Ankebût 29/64.

⁸⁹ İsfehânî, *el-Müfredât*, 164.

⁹⁰ el-En’ân 6/38.

⁹¹ İsfehânî, *el-Müfredât*, 164.

⁹² Fîrûzabâdî, *el-Kâmûşu'l-muħîṭ*, 1398.

anlaşılması zor ve çetin olan şeylerdir. Araplar “bühme”nin anlaşılmaz ve kapalı anlamından yola çıkarak, derdini ve dermanını anlatamayan insanlara behîme demişlerdir.⁹³ Anlam daha da genişleyerek hayvanlar gibi konuşamayan tüm canlılar için kullanılır olmuştur. Örfî anlamda ise yırtıcı kuşlar, behîmat dışında tutulmuştur. Behîmat karada yaşayan dört ayaklı canlılar anlamına gelir.

En’âm kelimesi, sözlükte başta “deve olmak üzere, sığır, koyun ve keçi gibi evcil hayvanlar” anlamındadır.⁹⁴ Bazıları buna ceylan ve geyik gibi yabancı hayvanları da katmıştır.⁹⁵ Bu tanıma göre yırtıcı ve pençeli hayvanlar ile at, eşek ve katır gibi tek tırnaklı hayvanlar bu gruba girmez.⁹⁶ Ancak bazı müfessirler, “اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ” “Kimini binek olarak kullanasınız kimini de yiyecek elde edesiniz diye en’âmı/evcil hayvanları yaratan Allah’tır.”⁹⁷ âyetini delil göstererek bazı binek hayvanları da en’âma dâhil eder. Ancak Ebû Hayyân başta olmak üzere pek çok müfessir bu görüşün zayıf olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁸ Zira develer aynı zamanda binek hayvanıdır.

Mâide sûresinde “أُحِلَّتْ لَكُمُ الْبَيْمَةُ الْأَنْعَامِ” “En’âm denen hayvanlar size helal kılınmıştır”⁹⁹ âyetindeki “En’âm denen hayvanlar”/en’âm’ın behîmatı/behîmetü’l-en’âm” bir izafet terkididir. Bu terkipteki “behîme” (ç. behâim) herhangi bir hayvan anlamına gelir. Eğer anlam biraz daraltılırsa karada ve denizde yaşayan dört ayaklı hayvan demektir. Ancak yırtıcılarla kuşlar bunun dışındadır.¹⁰⁰ Ebû Hayyân, bazı binek hayvanları da en’âma dâhil

⁹³ Fîrûzabâdî, *el-Kâmûşu’l-muḥîṭ*, 1398.

⁹⁴ İsfehânî, *el-Müfredât*, 499.

⁹⁵ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 6/22; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/5.

⁹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/1549.

⁹⁷ el-Mü’min 40/79.

⁹⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥru’l-muḥîṭ* (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1403/1983), 7/478.

⁹⁹ el-Mâide 5/1.

¹⁰⁰ İsfehânî, *el-Müfredât*, 138, 139.

edenlerin delillerini yetersiz bulur.¹⁰¹ Elmalılı, en'âm için sadece eti yenen evcillerin olduğunu söyler.¹⁰²

Müfessirlerin geneline göre en'âm, koyun, keçi, sığır ve deve gibi hayvanlar anlamına gelen “ne'am”ın çoğuludur. Yasin sûresinde Yüce Allah, insanlara hizmet ve yarar için büyük ve küçükbaş bazı hayvanlar yarattığını ve insana boyun eğdirdiğini bildirir.¹⁰³ İnsanlar bu nimetler üzerinde düşünüp O'na kulluk yapmaları gerekirken kendilerine fayda vermeyen birtakım nesnelere tapınmaktadırlar. Zira insanlar hayvanların et, süt, deri gibi mamullerinden yararlanırken diğer yandan da bazılarında binek olarak istifade ederler, hayatlarını kolaylaştırırlar. Zuhruf sûresinde

”وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ لِتَسْتَوُوا عَلَىٰ ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ“

“O tüm çiftleri yarattı, size bineceğiniz gemiler ve en'âm/hayvanlar var etti. Onların sırtına binmeniz ve rabbinizin nimetini anmanız için”¹⁰⁴ buyrulur. Âyete bakıldığında gemi gibi binek hayvanlar en'âm kavramıyla ifade edilmiştir. Yüce Allah binek olarak insanlar için gemiler ve binek hayvanlar yaratmıştır. İnsanlar suda nasıl gemi üzerinde taşıyorsa karada da binek hayvanlar üzerinde taşınmaktadır. İnsanlar gemi ve binek hayvanlara bindikleri zaman rablerini hatırlayıp şükretmeleri gerekir.

Nahl sûresinde Yüce Allah, en'âm'ı/hayvanları insanların etlerini yemesi ve soğuktan korunmak gibi şeyler için yarattığını ifade eder. Âyetlerin devamında da binmek, yük taşımak ve süs için, atların, katırların ve eşeklerin yaratıldığını ifade eder.¹⁰⁵ Yüce Allah mezkûr âyetlerde etlerinden sütlerinden yararlanan hayvanlar için en'âm kavramını kullanır. Devamındaki âyette ise at, katır ve eşek gibi hayvanlar bundan istisna tutulmuştur. Müfessirlere göre

¹⁰¹ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥit*, 7/478.

¹⁰² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3/1549.

¹⁰³ Yâsîn, 41/71-73.

¹⁰⁴ ez-Zuhruf 43/12, 13.

¹⁰⁵ en-Nahl 16/5-8.

insanların etinden sütünden ve tüylerinden yaralandıkları hayvanlar, koyun, keçi, sığır ve devedir. Ancak at, katır ve eşek gibi hayvanlar ise binek ve süs için yaratılmıştır. Fakihler bu âyeti delil göstererek ikinci grubun yenilemeyeceği kararını verirler.¹⁰⁶ Kur'ân'a bakıldığında en'âm, başta deve olmak üzere etinden sütünden yararlanan evcil ve insana karşı yakın, sıcak, yumuşak olan hayvanlardır.¹⁰⁷ En'âm denilen bu hayvanlardan az da olsa cüzi sayıdaki kısmı Hz. Âdem döneminde evcilleştirilmiştir. Zira tefsirlerde de Habil'in hayvan yetiştiricisi olduğuna vurgu yapılır. Kabil ise çiftçidir.¹⁰⁸

4. Hz. Âdem'in Oğullarının Kurbanları

Kurban kelimesi sözlükte “yaklaşmak, yakın olmak ve Allah'a yaklaştıran şey” anlamlarına gelir. Terim anlamı ise, “belirli şartları taşıyan hayvanın belli zamanlarda usulünce kesilmesidir. Diğer yandan kesilen hayvanın bizzat kendisine de kurban denir”. Dünyada değişik din ve kültürlerde farklı kurban uygulamaları görülse de İslâm'da kurbanın ne olduğu ve şartları açıkça belirtilir. Örneğin Hac sûresi'nin 34-37. âyetlerinde geçtiği üzere Hz. Âdem'den günümüze semavî dinlerin hepsindeki kurban “hayvan kesme” olarak açıklanır. İslâm kültüründe Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i kurban etmeye niyetlendiğine dair bazı bilgiler vardır. Hakikat Hz. İsmail'in kurban edilmesi olmayıp hem baba hem de oğlun Yüce Allah'ın emirlerine gönülden teslim olup olunmadığının imtihan edilmesidir. Bizlerin de bu imtihandan ders çıkarması ve ilâhî iradeye teslimiyetten ibret alması gerekmektedir.¹⁰⁹ Zira âyetlerde başarılı geçen bu imtihandan sonra onlara hediye olarak gönderilen hayvanın kesilmesi emredilmiş, insan boğazlanmamıştır.¹¹⁰

”وَآتُوا عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنِي آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبِلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ
”Onlara Âdem'in iki oğlunun olayını gerçeğe uygun olarak anlat: Onlar her ikisi de birer kurban kesmişlerdi, birininki kabul edilmiş diğerinki ise kabul

¹⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmiü' li aḥkâmi'l-Kur'ân*, 10/49,50.

¹⁰⁷ bk. İsfahânî, *el-Müfredât*, 138, 139.

¹⁰⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 4/527.

¹⁰⁹ Karaman vd. *Kur'ân Yolu*, 4/546.

¹¹⁰ es-Saffât 37/102-107.

edilmemiştir".¹¹¹ Âyetten anlaşıldığı göre Hz. Âdem döneminde kurban dinî bir vecibedir. Kurbanın dinî bir vecibe olması için de bazı hayvanların evcilleştirmesi gerekir. Eğer hayvanlar evcilleşmemiş olsa idi Hac sûresi'nin 34-37. âyetlerinde kurban "hayvan kesme" olarak ifade edilmezdi. Yine aynı şekilde Kur'ân'da Hz. Âdem'in oğullarının kurbanı için bizzat "kurban" kelimesi tercih edilmezdi. Cahiliye dönemi ile Kur'ân'ın nüzul döneminde kurbanla hayvan kesme anlaşıldığı için de Kur'ân kültüre uygun bir dil kullanmıştır. Kur'ân'dan anlaşılan budur. Kelime olarak "kurban" kelimesi Kur'ân'da üç defa geçer. Bunlardan Âl-i İmran 3/83. âyetinde geçeni de Hz. Âdem'in oğullarının kurbanı ile alakalıdır.

İlk kurban olayı Ahd-i Atik'de de geçer. Katil kardeşin ismi Kain olarak geçer ve kardeşleri arasında niza ve hadiseler de daha ayrıntılıdır.¹¹² Kur'ân ve Tevrat karşılaştırıldığında her iki kitapta bilgiler genel olarak aynı minvaldedir. Kardeşlerin kurban hadisesi binlerce yıl önce yazılan Tevrat'la daha sonra yazılan Kur'ân arasındaki malumatların yakın olması bu hadisenin gerçek olduğuna ve bizzat ilk insan Hz. Âdem'in oğulları arasında gerçekleştiğine işaret eder.

Her iki kutsal kitapta geçen bu hadise bazı medeniyetlerin mitolojilerinde de yer alır. Pek çok kültürün mitolojisinde yer alan bu olaya mitoloji merkezli yaklaşım Kur'ân ve Tevrat'ı tali kabul etmek yerine kutsal kitapları esas alıp diğerlerinin dinî ve gerçek bir olayın sonradan mitleştirildiğini kabul etmek gerekir. Zira insanların ve toplumların kültür üretme gibi bir özellikleri vardır. Kültürün en önemli unsuru olan dil ile mitoloji de bunlar arasında sayılır.¹¹³

Hz. Âdem'in oğulları döneminde bazı hayvanlar evcilleştirilmiş olmalıdır. Nitekim Hz. Nûh döneminde gemi yapılmış, bazı hayvanlar da gemiye alınmıştır. Hz. Âdem'in oğullarının kurbanı en'âm denilen deve, sığır, koyun ve keçi cinsinden olmalıdır. Kurban kelimesinden de anlaşılan budur. Kurban,

¹¹¹ el-Mâide 5/27.

¹¹² KM, Tekvin 4/1-16.

¹¹³ Ömer Faruk Harman, "Hâbil ve Kâbil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/376.

belirli vakitte belli hayvanların usulünce kesilmesidir. Zira en'âm, yumuşak ve uysal olması, evcilleştirilmeye müsait olması anlamına gelir. Diğer yandan da onun etine, sütüne, yününe ve gönüne insanoğlu çok ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple en'âmın evcilleştirilmesinin milyonlarca yıl almaması gerekir. Bir diğer konu asırlar geçtikçe evcilleştirilen hayvan türü artar diye bir kaide de yoktur. Örneğin antropolojiye göre ilk evcil hayvan köpektir ancak onun kardeşi kurt hala evcilleştirilememekte, geyik ile fil de yarı evcil kabul edilmektedir. Bize göre ehlî hayvanlar insanoğluna hazır olarak evcil verilmemiş fakat evcilleştirilmeye müsait olarak yaratılmıştır. Zira Kur'ân'daki hayvanlar için kullanılan en'âm gibi farklı kavramlardan da bu anlaşılabilir.

5. Tarihin İlk Dönemlerindeki Medeni Gelişmeler

Kur'ân'a bakıldığında uygarlık alanında ilerleme kaydetmiş, ilk çağ kavimlerinden bahsedilir. Örneğin bunlar arasında Âd kavmi ile onların bakiyesi olan Semûd kavmi ayrı bir önem arz eder. Kur'ân'a göre tarım, ilim ve teknolojiye ilerlemiş bu kavimler, modern çağın bilimlerine göre ilkçağ topluluklarıdır.

Antropolojik veriler tüm insanlığın aynı tarihsel süreçlerden geçtiğini savunmaktadır. Oysaki insanoğlu, aynı dönemde farklı tarihsel süreçleri yaşayabilirler. Günümüzde olduğu gibi bir topluluk uzay ve bilişim çağını yaşarken farklı bir topluluk dünyanın ücra bir köşesinde avcı ve toplayıcı özelliğini gösterebilmektedir. Âd kavmi antropolojik tarihlendirmeye göre ilk çağ toplumdur. Zira âyetlerde Âd kavminin bağlarından, bahçelerinden ve inşa ettikleri yüksek binalardan¹¹⁴ bahsedilir ki bu da antropolojinin avcı-toplayıcı toplumuyla örtüşmemektedir. Bağ, bahçe ve binalarıyla meşhur Âd kavminin var olduğu dönemde de avcı ve toplayıcı toplulukların olması muhtemeldir. Ahd-i Atik'e göre de yerleşik hayat göçebelikten önce gelir.¹¹⁵

Antropolojik bilginin kutsal metinlerle çatıştığı diğer bir nokta da insanlık tarihinin ilkelden medeniyete doğru ilerlediği görüşüdür. Kutsal metinlerde

¹¹⁴ Hûd 11/52; eş-Şuarâ 26/128, 132-134.

¹¹⁵ Tekvin, 4/17-20.

insanlık evrimle değil insanla, peygamberle, peygambere verilen bilgiyle ve medeniyetle başlamıştır. İnsan yemeyi, giyinmeyi ve barınmayı ilâhî birtakım bilgilerle öğrenmiştir. Bu durum medeniyetin tedricen ilerlemesine mani değildir. Özü itibariyle insan medenîdir ve medeniyetini de sürekli tekâmül ettirmektedir. Kur'ân'da olduğu gibi Tevrat'ta da insanlık medeniyetle başlatılır. Örneğin Kabil, oğlu Hanok için ilk şehri kurmuştur. Daha sonra Kabil neslinden Yabal, hayvanlarını beslemek için seyyar bir hayatı benimsemiş ve göçebelerin ilki kabul edilmiştir.¹¹⁶ Bu metin insanlığın yerleşik hayattan göçebe hayata geçtiğine bir örnektir.

Avcı-toplayıcılar Hz. Âdem'den bu güne her zaman vardır ancak geçmişten bugüne asıl olan kümülatif/birikimsel/üzerine koyan bir ilim ve teknoloji anlayışıyla ilerleyen ana akım medeniyettir. Yoksa tüm insanlık tarihin bidayetinden beri sadece ava ve orman meyvelerine güvenmemiştir. İlkçağ toplumlarından Hûd kavmi tarımcıdır. Tarım, yerleşik hayata geçmeyi ve yerleşik hayatta uygarlıkta belli bir merhaleye işaret eder. Batı dillerinden Türkçe'ye geçmiş olan kültür kelimesi “ekim, dikim ve yerleşik hayata geçme” anlamına gelir.¹¹⁷

Hûd (Âd) kavmi ile Hz. Âdem ve Nûh dönemi arasında bir hayli zaman farkı vardır. Ancak yine de Hûd (Âd) kavmi ilk dönem topluluklarındandır. Zira Kur'ân'a bakıldığında bu dönemde insanlar ziraata, ekim-dikim işlerine başlamıştır. İnanç veya inkâr konusunda Nûh ile Âd kavmi arasında temel konularda karakter benzerliği varsa da, Âd kavmi toplumsal yapı ve kurumlarıyla seleflerinden/öncüllerinden oldukça farklı bir toplumdur. Çünkü onlar, her ne kadar inkârcı olsalar da günümüz şartları gibi medenî bir hayat yaşarlar. Daha sonra Semûd kavmi gelir. Onlar da ataları olan Âd kavminin kazanımlarını daha da ileriye götürerek ziraatın yanında ilim, teknoloji, sanat ve fen gibi alanlarda ileri seviyeye yükselmişlerdir. Tarihin ilk dönemlerinde meydana gelen kültürel gelişmeleri incelemek gerekirse işe Hz. Nûh'tan başlamak en isabetlisidir.

¹¹⁶ Tekvin, 4/17-20.

¹¹⁷ Yenişehirlioğlu, *Kültür Tarihi*, 3.

5.1. Hz. Nûh ve Geminin İcadı

Hz. Nûh, tarihin ilk dönemlerinde yaşamış peygamberlerdendir. Yüzyıllarca yaşam süren ve peygamberlik yapan Hz. Nûh, rabbine inkârcıların helak olması için beddua eder. Yüce Allah, Hz. Nûh'un bedduasını kabul edip inkârcıların yok olacağını bildirir ve O'na gemi yapmasını emreder. “وَاصْنَعِ الْفُلْكَ” “بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ” “Bizim nezaretimiz altında, sana bildirdiğimiz gibi gemiyi yap. Haksızlık yapanlar için bana başvurma, çünkü onlar suda boğulacaklardır”.¹¹⁸ Âyetten anlaşıldığına göre insanlık tarihinin ilk dönemlerinde Hz. Nûh tarafından bir gemi yapılmaktadır. Peygamber mucizelerinin döneminin gelişmeleriyle paralel olduğu düşünülürse o dönemlerde marangozluk, ahşap işleri ve işçiliği bir hayli ileri seviyededir. Nûh kavmi ahşap işlerinde ileri seviyededir ve Hz. Nûh da bu sanata aşinadır. Zira İbn Kuteybe (ö. 276/889) O'nun marangoz olduğunu belirtir.¹¹⁹ Tarih ve tefsir kitaplarında O'nun gemi yapmasıyla ilgili bir hayli açıklama vardır.¹²⁰ Müfessirler O'nun mesleğinin marangozluk olduğu noktasında hem fikirdir.¹²¹ O ne kadar marangoz olsa da gemi yapmasını bilmemektedir. Bu nedenle O'na, gemi yapmasını Yüce Allah öğretmiştir¹²². O ilâhî projeye göre gemiyi yapmıştır.¹²³

İnsanlık tarihine bakıldığında ilk gemi Hz. Nûh tarafından yapılmış olmalıdır. Zira o güne kadar geminin bilinmediği âyetlerden açıkça

¹¹⁸ Hûd 11/37.

¹¹⁹ İbn Kuteybe, Ebu Muhammed, *Maârif*, thk. Servet Ukkâse, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1390/1970), 19-24.

¹²⁰ Taberî, İbn Cerîr, *Tarihü't-Taberi*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Beyrût: Dâru Süveydan, 1387/1967), 1/180-181.

¹²¹ İbn Kuteybe, *Maârif*, 10.

¹²² Kurtubî, *el-Câmi' li aḥkâmi'l-Kur'ân*, 9/30.

¹²³ Taberî, *Tarih*, 1/92; Salebî, Ebu İshak, *Arâisü'l-mecâlis* (Mısır: el-Matbaatü'l-Behiyye, 1371/1951) 58; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1407/1987), 2/268; Râzî, Fahrüddin, *Mefâtiḥu'l-gayb* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000, 17/345; İbnü'l-Esîr, İzzeddin, *el-Kâmil fi't-tarih* (Beyrût: Dâru Sadr 1385/1965, 1/69; Neseî, Ebu'l-Berakât, *Medârikü't-tenzil* (Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1418/1998), 2/57; Kurtubî, *el-Câmi' li aḥkâmi'l-Kur'ân*, 9/31.

anlaşılmaktadır. Örneğin bir âyette, “وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الدِّينِ”¹²⁴ “Bizim gözetimimiz altında ve vahyimiz doğrultusunda, gemiyi yap ve o zalimler lehinde Ben'den hiçbir istekte bulunma. Çünkü onlar suda boğulacaklardır”¹²⁴ buyrulur. Konumuz açısından önemli olan şey, insanlığın ilk dönemlerinde bile gemi gibi büyük bir deniz aracının yapılmasıdır. Modern ve çağdaş bilim paradigmasının ifade ettiği gibi insanlık yüz binler veya milyonlarca yıldır avcı-toplayıcı ve ilkel olarak yaşamamaktadır. Ancak bu demek değildir ki tarihin ilk dönemlerinde ilkel insanlar yoktur. Tarihin ilk dönemlerinden günümüze her zaman ilkel insanlar olmuştur. Fakat insanlık peygamberlikle başladığı için dünyanın merkezi bölgelerinde/Akdeniz çevresinde ana akım medeniyet, kümülatif/üzerine koyarak olarak daima ilerlemiştir. Diğer bir konu da geminin ilâhî bir emirle yapılmasıdır. Geminin yapılması, peygamber de olsa sadece bir beşere bırakılmamış, ilâhî bir projeye yapılmıştır. Daha sonra bütün insanlık, onu taklit ederek sulardan, okyanuslardan yararlanmıştır. Hz. Nûh'un gemisi, insanlık için deniz vasıtalarının prototipi olmuştur. Üstelik bu geminin yakıtlı ve yakıtla çalışma ihtimali çok yüksektir.¹²⁵ Âyette geçen “tennur” kelimesi “su fışkırması”nın yanı sıra “fırın gibi ocaklı bir ateş” anlamına da gelmektedir.¹²⁶ Elmalılı, “Tennur” konusundaki tercihini daha çok “ocaklı ve ateş püskürmesiyle çalışan bir mekanizma”dan yana kullanmıştır.¹²⁷ Tefsirlerde Hz. Nûh'un gemiye bazı hayvanlar aldığı bilgisi de vardır.¹²⁸ Bu yorumların pek çoğu abartılı olsa da bunlar, O'nun sahip olduğu evcil hayvanlardır. Hz. Âdem'in oğullarının hayvan kurban etmesi kabul edilirse hayvanlardan büyük bir kısmı Hz. Nûh döneminde evcilleştirilmiş olmalıdır.

Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'te Hz. Nûh'la alakalı pek çok malumat vardır.¹²⁹ Müfessir ve tarihçilere göre Hz. Nûh ve kavmi Arap yarımadası

¹²⁴ Hûd 11/37.

¹²⁵ Hûd 11/40.

¹²⁶ Fîrûzabâdî, *el-Kâmûşu'l-muḥîṭ*, 456.

¹²⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/2781, 2782.

¹²⁸ Karaman vd. *Kur'ân Yolu*, 3/172.

¹²⁹ bk. Kitâb-ı Mukaddes (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 6. Basım, 2003), Tekvin 6/8-22; 7/1-24.

civarında yaşamaktadır. Bu görüşü savunan Âlûsî, insanlığın Irak'ın Kûfe topraklarında başladığını ve buradan tüm dünyaya yayıldığını ifade eder.¹³⁰ Âlûsî'ye göre, tufan belli bölgeyle sınırlıdır zira o dönemde, dünyada insan sayısı azdır ve nüfus belli bölgelerle mukayyettir.¹³¹ Yine bazı tarihçilerin ifadeleri de Âlûsî'yle aynı minval üzeredir.¹³² Nûh kavminden sonra ilk dönem tarihte öne çıkan kavimlerden birisi de Hûd kavmidir.

5.2. Hz. Hûd Kavmi ve Teknolojik Gelişmeler

Kur'ân'da Nûh kavminden sonra Hûd/Âd kavminden bahsedilir. Bazı yönlerden Nûh kavmiyle Âd kavmi arasında karakter benzerliği varsa da, Âd kavmi teknolojik açıdan oldukça farklı ve ileri bir kavimdir.¹³³ Bu dönem son 15-20 bin yıl değil tarihin ilk çağlarıdır. Modern ve çağdaş bilime göre, bu dönem on binler ya da yüz binlerce yıl öncedir. Zira İslâm kültürüne göre Âd kavmi tarihteki ilk topluluklardandır.

Bu dönemde köyler, şehirler kurulmuş, ilim ve teknoloji alanlarında gelişmeler olmuş, farklı kültürler ortaya çıkmış, uygarlıklar kurulmuştur. Zira âyetlere bakıldığında onlarla ilgili olarak ihtişamlı binalardan, yüksek kulelerden ve ekili bahçelerden bahsedilir. Demek ki insanlığın yeryüzündeki başlangıcı, 100 binlerce yıl avcı-toplayıcı olarak ormanlarda veya mağaralarda geçmemiştir. Beşer tarihinde dünyanın ücra yerlerinde, ilkel insanlar olsa da ana akım insanlıkta yani peygamber nurunun tecelli ettiği coğrafyalarda hiçbir zaman ilkelik ve vahşilik yoktur.

Âd kavmi, tarım yapan bir toplumdur. Aynı zamanda onlar, evcil hayvan da yetiştirmektedirler. Bu durum âyetlerde şöyle açıklanır:

¹³⁰ Dineverî, Ebu Hanife, *el-Aḥbâru't-tivâl*, nşr. Abdülmünim Amir (Kahire: Mektebetü'l-müsennâ, 1380/1960), 1.

¹³¹ Âlûsî, Ebussenâ Şihâbüddin, *Rûḥu'l-meânî* (Beyrût Dâru'l-Fikr, 1417/1997), 29/116.

¹³² İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 10/38; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrût: Mektebetü'l-Maârif, 1386/1966), 3/23.

¹³³ Kırca, Celal, "Âd" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988, 1/333, 334.

“وَاتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ وَجَنَّاتٍ وَعَيْونَ” “Size aşına olduğunuz bunca nimetleri veren, size evcil hayvanlar ve evlatlar lütfeden, bağ ve bahçeler, akarsular ihsan eden, O Rabbinize karşı gelmekten sakının!”¹³⁴

“وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ” “Ey milletim! Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra Ona tevbe edin ki size gökten bol bol yağmur göndersin, kuvvetinize kuvvet katsın; suçlular olarak yüz çevirmeyin”.¹³⁵ Beyzâvî, Râzî ve Hâzin başta olmak üzere müfessirler, âyette geçen “yağmur”un onların çiftçiliklerine işaret ettiğini belirtmişlerdir.¹³⁶

Âd kavmi inşaat ve mimarlıkta da ileri bir kavimdir. “أَتَسْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ” “Eğlence yapmak için, siz her yüksek yere koca bir bina kurup, boş şeyle mi uğraşırsınız?”¹³⁷ Âyette ifade edildiğine göre onlar, yüksek manzaralı bir de zemini sağlam yerlere binalar inşa etmektedir. Tarihin ilk dönemlerinde bina inşa etmek ayrı bir meziyet, bina için uygun bir yer seçmek ise başka bir meziyettir. Bir binanın uygun zemin ve sağlam bir şekilde yapılması, paleolitik dönemlerde uygarlık, sanat, ilim ve tefekkürün bir hayli ileri olduğunu gösterir. Daha da öte paleolitik dönemlerde Âd kavmi, burçlu kaleler, hisarlar ve abidevi binalar yapmıştır. Tefsirlerde diğer kavimlerden korunmak için ilk defa hisar ve kalelerin Âd kavmi tarafından inşa edildiği ifade edilir.¹³⁸ Bunlar aynı zamanda orada meskûn olan halkın eğlence merkezidir. Onlar inşa ettikleri bu muhkem binalarda temel ihtiyaçlardan eğlence mekânlarına kadar her şeyi inşa etmiştir.¹³⁹

¹³⁴ eş-Şuarâ 26/132-134.

¹³⁵ Hûd 11/52.

¹³⁶ Beyzâvî, Nasiruddin Ebu Said, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrût Dâru'l-Fikr, 1416/1996), 3/138; 5/249; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/363; Hâzin, Alaüddin Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-te'vîl*, thk. Muhammed Ali Şahin (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995), 2/489.

¹³⁷ eş-Şuarâ 26/128.

¹³⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/330; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 19/164; İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunis Dâru't-Tunisiyye, 1404/1984), 19/165-168.

¹³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/330; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 19/164; İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunis Dâru't-Tunisiyye, 1404/1984), 19/165-168.

Kuvvet ve cesaret yönünden de güçlü olan Âd kavmi, sistemli bir devlet teşkilatı kurmuştur. Zira onları güçlü yapan da düzenli devlet yapısının olmasıdır. Nitekim, Beyzâvî, Âd kavminin çok güçlü, kuvvetli, cesur ve düzenli bir orduya, kurumlara sahip oldukları için geniş bir coğrafya hükmettiğini söyler.¹⁴⁰ Zira onlar, Şeddad b. Âd döneminde en güçlü dönemini yaşamıştır.¹⁴¹ Onlar uygarlığın yanında sanatta da ileri bir toplumdur. Âd kavmi, sanat alanında gelişmiş ve sanatta bir hayli ileri bir topluluktur.

”أَوْعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَأَذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً فَاذْكُرُوا آيَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ“

“Allah’ın sizi Nûh’un milleti yerine getirdiğini ve vücutça da onlardan üstün kıldığını hatırlayın, başarıya erişebilmeniz için Allah’ın nimetlerini anın” dedi!¹⁴² Onlar özellikle iki alanda daha ileridir. İlki onların Hz. Nûh’tan sonra halife kılınması ikincisi ise onların fiziken güçlü olup imar faaliyetlerindeki icraatlarıdır. Âyette geçen “وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً” “sizi işlerinizde güçlü kuvvetli, gösterişli kıldı” (el-A’râf 7/69) ifadesi müfessirler tarafından “bedenî bir güç” olarak açıklanmıştır.¹⁴³ Ancak “ilmi ve teknolojik bir güç olması da muhtemeldir.

Âd kavmi, çok mükemmel ve ileri seviyede sanat eserleri yapmışlardır. “وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ” “Siz, bir de sanat eserleri veya sînâî eserler yapıyorsunuz”.¹⁴⁴ Âyette geçen مَصَانِعَ/masâniya‘, masnû’nun çoğuludur. Ancak ism-i meful masnû’nun çoğulu kadar, ism-i alet mısne’in cemi de olabilir. İsm-i alete göre anlam, Siz sanat eserleri yapıyorsunuz şeklindedir. Katâde, مَصَانِعَ /masâni’yı “su sarnıçları” olarak açıklarken; Mücâhid “yüksek kaleler” olarak açıklamıştır.¹⁴⁵ Diğer yandan da “fâni dünyaya ait şeyleri, hatıralarınızı, sanatla ebedileştirmek istiyorsunuz” anlamına da gelir.¹⁴⁶ Sanat, ilim ve teknolojinin

¹⁴⁰ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 3/19.

¹⁴¹ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 3/19.

¹⁴² el-A’râf 7/69.

¹⁴³ Karaman vd. *Kur’ân Yolu* 2/546.

¹⁴⁴ eş-Şuarâ 26/129.

¹⁴⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 19/164.

¹⁴⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 19/165.

yanında belli bir ekonomik seviye ile boş zaman gerektiren bir uğraştır. Eğer bir toplum sanatta ileri ise toplumsal alt yapılarda da ileridir.

Âd kavmi, ilk dönem tek ilaha inanır. Daha sonra biraz da ekonomik, teknolojik durumlarına güvenerek zamanla tevhidden uzaklaşmışlardır.¹⁴⁷ Yemen'deki kadim İrem şehri onlar tarafından kurulmuş, oldukça güzel saray ve kalelerinde lüks bir yaşam sürmüşlerdir.¹⁴⁸ Köyler ve kasabalar arasındaki yollar üzerinde de eğlence mekânları yapmışlardır.¹⁴⁹ “أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ”¹⁴⁹ “Eğlence yapmak için, siz her yüksek yere koca bir bina kurup, boş şeyle mi uğraşırsınız?”¹⁵⁰ Onlar zenginlik ve refahın bir sonucu olarak eğlence mekânları ve eğlenceler tertip etmişlerdir.¹⁵¹ ta‘besûn sözcüğünden anlaşıldığına göre Âd kavmi eğlenceye çok düşkündür. Zira eğlence, bir yandan ekonomik durumu iyi olmayı gerektirirken diğer yandan da kültürel alanda belli bir seviyeyi gösterir. Âd kavminin tevhidden uzaklaşmaları onları eğlenceye sevk etmiştir.

5.3. Hz. Sâlih Kavmi ve Teknolojik Gelişmeler

Semûd kavmi, Âd kavminin bakiyesinden meydana gelen bir kavimdir.¹⁵² Kadim Araplardan arabü'l-arîbe/saf Arap grubuna dâhildir.¹⁵³ Semûd halkı eski Arap şiiirinin yanında Eski Yunan ve Rum tarihçilerine de konu olmuştur. Bu toplum kuzeybatı Arabistan Hicr'de hüküm sürmüş¹⁵⁴ başkentleri Hicr/Medayin Sâlih'dir. Bu toplum sanat ve mimarlık alanında öne çıkar. Onların tepelerde kayalardan oydukları evler, günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁵⁵ Mekke-Şam ticaret hattı üzerinde yer alan Hicr bölgesinden geçerken Hz.

¹⁴⁷ Karaman vd. *Kur'ân Yolu*, 3/177.

¹⁴⁸ bk. el-Fecr 89/6-8.

¹⁴⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 19/165-168.

¹⁵⁰ eş-Şuarâ 26/128.

¹⁵¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 3/436; 6/152; Karaman vd. *Kur'ân Yolu*, 4/163.

¹⁵² Sa'lebî, *Arâis*, 66.

¹⁵³ Kırca, Celal, “Semûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/500.

¹⁵⁴ Taberî, *Tarih*, 1/116; Sa'lebî, *Arâis*, s. 66; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 1/ 89.

¹⁵⁵ Kırca, “Semûd”, 36/500.

Peygamber (s.a.s): “Burası Allah’ın gazabı ile helâk edilen bir toplumun diyarındır. Siz de buradan tiksinererek geçin. Burası mutluluk yeri değil, hüznülenecek bir yerdir” deyip sahabenin oradan hızlıca ayrılmalarını tavsiye etmiştir.¹⁵⁶

Semûd kavmi hakkında tarihi bilgiler kısıtlı olsa da onlardan günümüze kalan harabeler ile Kur’ân onlar hakkında pek çok şey anlatmaktadır.¹⁵⁷ Semûd halkı, selefleri Âd kavmiyle karşılaştırıldığında onlardan daha ileri bir uygarlığa sahiptir. Zira bunlar ilk dönem Samilerin/Arapların kurdukları en büyük medeniyetlerdir. Antik Yunan, Anadolu, Avrupa, Uzak Doğu ve eski Amerika medeniyetleriyle müsavidir.

Semûd kavmi, ilk dönem topluluğu olmasına rağmen ziraatta ve sanatta ileri olan bir toplumdur. İnsanlık tarihi birkaç milyon yıla kadar götürülürse bunlar ilk dönemlerde yaşamış olmalıdır. Yani pozitif bilimin tarımlaşmayı tarihlendirmesinden milyonlarca/yüz binlerce yıl önce onlar ziraata geçmişlerdir. Onların tarımsal özelliği, Sâlih peygamberin ağzından şöyle vurgulanır: “*فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ*” “Bağlar içinde, pınarların başında, ekinler, dalları kırılacak derecede meyveli salkımları sarkan hurmalıklar içinde ebedi kalacağınızı mı sanıyorsunuz?”.¹⁵⁸ Hz. Sâlih’in ifadelerinden anlaşıldığına göre onlar tarihin ilk dönemlerinde ekim ve dikim işleri yapmaktadır. Onlar tarımcı bir toplum olup, bağ ve bahçenin yanında ekinlere sahiptir. Ayrıca onlar mahsullerini sulamaktadırlar ki bahçenin hemen akabinde sulardan bahsedilmiştir.

Tarım yapmak bir yere yerleşmek, bazı zirai aletler kullanmak anlamına gelir. Bunlar da yapılan uğraşa göre icat edilen alet ve edevattır. Eğer toplum tarıma geçmişse ziraat araç ve gereçleri; deniz kenarında yaşıyorsa su ve denizle ilgili eşyalar gerekli olacaktır. Her alet de belli bir beceriyi ve ilmi gerektirir.

¹⁵⁶ Buḥârî, “Tefsîr” 190. Ayrıca bk. Buḥârî, “Enbiyâ” 17; Müslim, “Zühd” 40.

¹⁵⁷ bk. Taberî, *Tarih*, 1/116; Salebî, *Arâis*, 66; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 1/89.

¹⁵⁸ eş-Şuarâ 26/147, 148.

Semûd kavmi, ilim ve teknolojilerini mimarlık, oymacılık ve zirai alanlarda da kullanmış günümüz tekniğine uygun sedler, barajlar inşa etmiştir.¹⁵⁹ Arim ya da Kur'ân'daki ifadesiyle "İrem" barajı,¹⁶⁰ paleolitik dönemin en önemli icatlarındadır. Tarihî bulgular ile bazı tefsiri rivayetler bu barajın üç panelinden bahseder. Önce sular dere, çay ve vadilerden barajda biriktirilir; sonra barajın pek çok kapağından bazıları açılarak öndeki bir havuza aktarılır. Havuzdan da bölge bölge kanallara su verilir. Bu sayede hem suyun tazyiki hem de israf önlenmiş olur.¹⁶¹

Semûd kavmi, sanatta, ilim ve teknolojide özellikle de kayalara oyup ev yapmada bir hayli ileridir. Onlar ne açık sahalarda avcı-toplayıcı olarak, ne de mağarada yaşamamışlar bunun yerine kayaları yontup güzel evler yapmışlardır. "وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا" "Dağlarda ustalıklarla evler oyar mısınız? Artık Allah'tan sakının, bana itaat edin".¹⁶² Sâlih peygamber kavminin sanattaki maharetine vurgu yapıp onları takva ve itaate davet eder. Âyette onların oymacılık konusundaki özellikleri "وَتَنْحِتُونَ" yontuyorsunuz kavramıyla; bu konuda da onların mahareti "فَارِهِينَ" ustalıklarla kelimesiyle ifade edilmiştir. Zira onlar tarihin ilk devirlerinde yaşamalarına rağmen oyma ve yontma işlerinde çok ileri seviyede ve bunu ustaca belli bir hesap ve projeye göre yapmaktadır.¹⁶³ Kalıntılarda da görüldüğü gibi onlar taş ve kayadan oluşan dağları yontarak saraylar, köşkler ve evler yapmışlardır. Bunların bir kısmı savunma, bir kısmı barınak ve bir kısmı da sanat amaçlı olmalıdır. Onların mimari alandaki gelişmişlikleriyle sanatta ileri oldukları bir âyette şöyle belirtilir:

”وَأَذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُوا آيَةَ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ“

¹⁵⁹ Hâzin, *Lübâbü'te'vil*, 4/424, 425.

¹⁶⁰ el-Fecr 89/7.

¹⁶¹ bk. Hâzin, *Lübâbü'te'vil*, 4/424, 425.

¹⁶² eş-Şuarâ 26/149, 150.

¹⁶³ Karaman vd. *Kur'ân Yolu*, 4/166.

“Bir de düşünün ki Allah sizi Âd halkına halef yaptı ve dünya üzerinde size imkânlar bahsetti. Arzın düzlüklerinde saraylar kurup, dağlarını yontarak evler yapıyorsunuz. Allah’ın nimetlerini düşünün de, bozgunculuk yaparak dünyada karışıklık çıkarmayın”.¹⁶⁴

Semûd kavmi, düz alanlarda saraylar, dağlık alanlarda da kayaları oyarak evler yapmışlardır. Bir ovada saray yapmak iyi bir mühendislik ve mimarlık bilgisini gerektirir. Mimar ve mühendislerin de mutlaka hesap, cebir ve geometri bilgilerine sahip olması gerekir. Semûd kavmi, müspet ilimlerde de ileridir ki ihtişam eserler ortaya koyabilmektedir. Kalıntılara bakıldığında onlar, özellikle oymacılık, süsleme ve nakkaşlık alanlarında öne çıkmaktadır. Bu gün harabelere dikkat edildiğinde evlerin dış cephelerindeki nakış ve süslemeler hala ayırt edilebilmektedir.¹⁶⁵

Peygamberlerin mucizeleri o dönemdeki teknolojik ilerleme ya da kavminin değer verdiği konularda olmaktadır. Sâlih (a.s)’a mucize olarak kayadan bir deve çıkartılması da konumuz açısından iki yönden mühimdir.¹⁶⁶ Bunlardan birincisi Semûd kavminin oymacılık ve heykel gibi sanat alanlarında ileri olması; ikincisi de deve gibi bazı hayvanların o dönemde evcilleştirilmiş olmasıdır. Sâlih (a.s) ve kavmi ilk çağlarda yaşamalarına rağmen çiftçilik yapmaktalar, hayvanları evcilleştirmişlerdir. Bununla kalmayıp onlar düz arazilerde ustalıklı saraylar inşa etmişler, sarp kayalıkları oyarak da kendilerine güvenli barınaklar oluşturmuşlardır.

Sonuç

Her bilimsel paradigmanın ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sayıtları vardır. Paradigmalar arasındaki farklılıklar da buradan kaynaklanmaktadır. Antropologlarla müfessirlerin medeniyet ve uygarlık konusunda farklı sonuçlara ulaşmalarının en önemli sebebi, farklı bir bilimsel paradigmaya sahip olmaları ve farklı bilimsel verileri kullanarak farklı bir yöntemle yol almalarıdır.

¹⁶⁴ el-A’râf 7/74; Benzer ifade için bk. el-Hicr 15/82; el-Fecr 89/9.

¹⁶⁵ İbn Batûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr*, nşr. Ali Muntasır Kattanî, (Beyrût: y.y., 1985), 1/130.

¹⁶⁶ Hûd 11/64; eş-Şuarâ 26/155.

Tefsir ile antropoloji, insan, insanın yaratılışı, insanlık, kentleşme, bitkilerin ıslah edilmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi konusunda farklı düşünmektedir. İnsan varlığının ontolojik delilleri her iki bilim dalında farklılık arz etmektedir. Müfessirler, insanın insan olarak topraktan değişik süreçlerden geçerek yaratıldığını, ilk insanın Âdem olduğunu bildirir. Antropologlar ise insanın zamanla evrimleşerek mevcut haline dönüştüğünü belirtir.

Tefsirle antropoloji arasındaki önemli ihtilaflardan biri de bitkilerin ıslahı ve hayvanların evcilleştirilmesiyle alakalıdır. Her iki bilim dalı insanlık tarihine ulaşmada da farklı epistemolojik veriler kullanmaktadırlar. Antropologlar, insanlığı, insanlık tarihini ve medeniyeti akıl ve duyularla tecrübe edilen somut veriler anlamına gelen ampirizmle açıklamaya çalışırlar. Onlar için dinî veriler, tecrübe edilemeyen, gerçekliği ispat edilemeyen soyut ve mistik bilgilerdir. Bu sebeple onlar, insanı ve canlıların evrimi üzerinden, medeniyeti de günümüzde halen varlığını sürdüren bazı avcı-toplayıcı topluluklardan yola çıkarak açıklamaktadırlar. Afrika, Asya, Amerika ve Avustralya kıtalarında yaşayan bazı yerlilere bakarak insanlığın ve medeniyetin menşei ilkelikte aramaktadırlar. Çağdaş bilim insanları ve antropologlara göre insanlar tarihin ilk dönemlerinde mağaralarda, ağaç kovuklarında, avcı-toplayıcı olarak yaşamaktadır. İnsanın hayvanları evcilleştirme ve onlardan istifade etme olayının tarihi çok da eskilere dayanmamaktadır. Tarım ile yerleşik hayata geçiş son on-on beş bin yıllık bir süreçtir.

Müfessirler dinî metinlerden yola çıkarak medeniyetin Orta Doğu ve civarında din, peygamber ve insanî gayret ortaklığıyla kümülatif olarak (sürekli üzerine koyarak) günümüze kadar geliştiğini düşünmektedirler. Günümüzde mevcut olan avcı-toplayıcılar ise Orta Doğu, Akdeniz etrafında gelişmiş olan ana akım medeniyetten koparak uzaklaşan ve dünyanın ücra köşelerine yerleşerek yaşam kuran kabilelerin nesilleridir. Onlar ana akım medeniyetten uzaklaştıkları için ilmi ve teknolojik ilerlemelerden nasiplenememiştir. İlk insandan bu yana en'âm denilen deve, sığır, koyun ve keçi gibi uysal hayvanlarla hurma, buğday, arpa ve mısır gibi bitkiler insanlar

tarafından yetiştirilmektedir. İnsanlık din ve peygamberle başladığı için ona ilâhî bir lütuf olarak bitki ve hayvanlardan nasıl ve ne şekilde yararlanacağı da bildirilmiştir. Müfessirler insanlık tarihi bilgisine ulaşmada dinî verileri merkeze almakta ve esas olanın din ve medeniyet olduğunu söylemektedir.

Kur'ân'da ise Hz. Âdem'in iki oğlundan bu yana kurban kesildiği bildirilir. Müfessirler, ilk insanlardan beri kurbanın farz olduğundan, Hz. Âdem'in iki oğlunun Allah'a yaklaşmak için kurban kestiklerinden bahseder. Tarihin ilk dönemlerinde yaşamış Hz. Nûh'un ilâhî bir projeyle gemi yaptığından bahsedilir. Âyette "gemi kazanı tutuşturulduğu" ifadesi (Hûd, 11/40) bu geminin öyle basit bir gemi olmadığını göstermektedir. Yine tarihin ilk dönemlerinde Âd ve Semûd kavminin bağ ve bahçelerinin yanı sıra dağlara oydukları evlerden, ovalara yaptıkları saraylardan da bahsedilir. Bütün bu bilgiler antropolojinin bilgileriyle uyuşmamaktadır. Antropolojinin insanlık tarihinde bu ilk peygamberlerin geldiği dönemler, insanlığın ilkel, avcı toplayıcı dönemine tekabül eder.

Müfessirler metodoloji olarak tefsîr ve rivayeti antropologlar da gözlemlenebilen ve deneyimlenen verileri kullanmaktadır. Müfessirler, antropologlarla beraber çalışarak somut ve deneysel verilerden istifade etmeli, antropologlar da kutsal metinlerden istifade etmenin akla ve deneysel bilgiye aykırı olmayacağını fark etmelidir. Dinî ve pozitif ilmi veriler ışığında insan, yaratılış, bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi konulardaki bilinmezlikleri ortadan kaldırmalı, zihinlerindeki olası ikilemler ile karışıklıkları izale etmelidir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Beyrût: Dâru Sadr, ts.

Âlûsî, Ebussenâ Şihâbüddin Mahmûd. *Rûhu'l-Meânî*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1417/1997.

- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1997.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsîrde İsrailiyyat*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, t.s.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Ferrâ. *Meâlimü't-tenzîl*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1423/2002.
- Beyzâvî, Nasıruddin Ebu Said. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.
- Beyzâvî, Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.
- Braidwood, Robert J., *Tarih Öncesi İnsanları*. çev. Bilgi Altınok, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Buḥârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm, *Saḥîḥu'l-Buḥârî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.s.
- Childe, Vere Gordon. *Kendini Yaratan İnsan: İnsanın Çağlar Boyunca Gelişimi*. çev. F. Karabey vd. İstanbul: Varlık Yayınları, 2001.
- Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend. *el-Aḥbâru't-Tivâl*. nşr. Abdülmünim Amir. Kahire: Mektebetü'l-Müsennâ, 1480/1960.
- Dolukhanov, Pavel. *Eski Ortadoğuda Çevre ve Etnik Yapı*. çev. Süavi Aydın. Ankara: İmge Yayınları, 1998.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî. *el-Baḥru'l-Muḥît*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1403/1983.
- Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi t.s.
- Fîrûzabâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yâ'kûb. *el-Kāmûşu'l-Muḥît*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987.
- Güvenç, B. *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Yayınevi, 1399/1979.
- Harman, Ömer Faruk. "Hâbil ve Kâbil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- Hâzin, Ebü'l-Hasen Alaüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm. *Lübâbü't-Te'vîl*. thk. Muhammed Ali Şahin, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed. *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*. Tunis: Dâru't-Tunisiyye, 1404/1984.
- İbn Batûta, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Tuḥfetü'n-Nüzzâr*. nşr. Ali Muntasır Kattanî, Beyrût: Y.y., 1405/1985.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Tarih*. Beyrût: Dâru Sadr, 1485/1965.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Beyrût: 'Alemü'l-Kütüb, 1413/1993.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Beyrût: Mektebetü'l-Maarif, 1486/1966.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Maârif*. thk. Servet Ukkâş, Beyrût: Dâru İhyai't-Türâsi'l-'Arabî, 1390/1970.
- İbnü'l-Cevzî, Abdürrahmân. *Zâdü'l- mesîr*. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Karaman, Hayreddin. vd. *Kur'ân Yolu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Kırca, Celal. "Âd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kırca, Celal. "Semûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kitâb-ı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 6. Basım, 2003.
- Kottak, Conrad Phillip. *Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*. Ankara: Ütopya Yayınları, 2001.
- Köksal, Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Mısırî, 1482/1962.

- Lee, Richard vd. *The Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Mevdudî, Ebu'l-Alâ. *Tefhümü'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Muqâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Muqâtil b. Süleymâ*. Beyrût : Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2002. Müslim, Ebu'l-Huseyn. *Saḥîḥu'l-Müslim*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.s.
- Nesefî, Ebü'l-Berakât Hâfizüddîn Abdullâh b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-tevîl*. Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Ragîb el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtîḥu'l-Gayb*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *Arâisü'l-Mecâlis*. Mısır: el-Matbaatü'l-behiyye, 1415/1995.
- Süavi Aydın vd. *Antropoloji*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celalüddîn Abdurrahmân. *ed-Dürü'l-Mensûr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1414/1993.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiü'l-Beyân*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1430/2010.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tarihu't-Taberî*. Kahire: Dâru'l-Ma'rife, t.s.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tarihü't-Taberî: Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Beyrût: Dâru Süveydan, 1487/1967.
- Yenişehirlioğlu, Filiz-Mülayim, Selçuk. *Kültür Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf*. Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1407/1987.